

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ενδιάμεση Έκθεση
2023

***Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση
Ενδιάμεση Έκθεση 2023***

ISSN: 2529-1173

Copyright © INE ΓΣΕΕ
Αθήνα, Ιανουάριος 2024

Ιουλιανού 24, Αθήνα 10434
Τηλ. 210 8202247, 210 8202249
e-mail: f.athousaki@inegsee.gr, www.inegsee.gr
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

*Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση
όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.*

Η παρούσα έκθεση αναρτήθηκε στο site του INE ΓΣΕΕ στις 29/01/2024.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	4
Κατάλογος διαγραμμάτων	5
Κατάλογος πινάκων.....	6
Βασικά συμπεράσματα και εμπειρικά ευρήματα της Ενδιάμεσης Έκθεσης.....	7
1. Εισαγωγή.....	12
2. Μακροοικονομικές εξελίξεις	14
2.1 Η εξέλιξη του ΑΕΠ και των συνιστωσών της ζήτησης.....	15
2.2 Επενδύσεις και απόθεμα φυσικού κεφαλαίου	19
2.3 Χρηματοοικονομικές εξελίξεις και προοπτικές	26
3. Εξέλιξη του πληθωρισμού και επίδρασή του στο βιοτικό επίπεδο.....	34
3.1 Εξέλιξη του ΓΔΤΚ και των ομάδων του.....	34
3.2 Μεταβολές στο καταναλωτικό πρότυπο και στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών.....	40
4. Η μακροοικονομική έκθεση της Ελλάδας στην πράσινη μετάβαση	48
4.1 Παράγοντες που αναδεικνύουν την έκθεση και την ευαλωτότητα της οικονομίας στην πράσινη μετάβαση	50
4.2 Εκτίμηση των επιπτώσεων της πράσινης μετάβασης	53
Βιβλιογραφία.....	68
Ελληνόγλωσση.....	68
Ξενόγλωσση	68
Παράρτημα	70

Συντομογραφίες

Σε ορισμένα διαγράμματα της Έκθεσης –όπου ήταν αναγκαίο για λόγους οικονομίας χώρου– η Ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη-μέλη της συντομογραφούνται κατά τον ακόλουθο τρόπο:

Όνομασία στα ελληνικά	Διψήφιος κωδικός χώρας	Τριψήφιος κωδικός χώρας
Ευρωζώνη	EA	-
Ευρωπαϊκή Ένωση	EU	-
Βέλγιο	BE	BEL
Βουλγαρία	BG	BGR
Τσεχία	CZ	CZE
Δανία	DK	DNK
Γερμανία	DE	DEU
Εσθονία	EE	EST
Ιρλανδία	IE	IRL
Ελλάδα	EL	GRC
Ισπανία	ES	ESP
Γαλλία	FR	FRA
Κροατία	HR	HRV
Ιταλία	IT	ITA
Κύπρος	CY	CYP
Λετονία	LV	LVA
Λιθουανία	LT	LTU
Λουξεμβούργο	LU	LUX
Ουγγαρία	HU	HUN
Μάλτα	MT	MLT
Ολλανδία	NL	NLD
Αυστρία	AT	AUT
Πολωνία	PL	POL
Πορτογαλία	PT	PRT
Ρουμανία	RO	ROU
Σλοβενία	SI	SVN
Σλοβακία	SK	SVK
Φινλανδία	FI	FIN
Σουηδία	SE	SWE

Κατάλογος διαγραμμάτων

Διάγραμμα 2.1	Δείκτης εξέλιξης του πραγματικού ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2019:1-2023:3, 2019:1=100, σταθερές τιμές 2015)	16
Διάγραμμα 2.2	Συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2021-2023)	17
Διάγραμμα 2.3	Πραγματική ιδιωτική κατανάλωση και πραγματικός ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου σε δισ. ευρώ (2019:1-2023:3, σταθερές τιμές 2015)	18
Διάγραμμα 2.4	Πραγματικός ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου, πλην κατασκευών, σε Ελλάδα και ΕΕ (2019:1-2023:3, σε δισ. ευρώ, σταθερές τιμές 2015)	20
Διάγραμμα 2.5	Κέρδη μετά φόρων, τόκων και αποσβέσεων και επενδύσεις μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ στην Ευρωζώνη	22
Διάγραμμα 2.6	Δείκτης αποθέματος μηχανολογικού εξοπλισμού και οπλικών συστημάτων προς ώρες εργασίας στην ΕΕ (2020, 2015=100)	24
Διάγραμμα 2.7	Καθαρές επενδύσεις μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2013-2022)	25
Διάγραμμα 2.8	Αποταμιεύσεις νοικοκυριών ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ στην Ευρωζώνη (2022)	28
Διάγραμμα 2.9	Δείκτης φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα και των νοικοκυριών (2007-2025)	28
Διάγραμμα 2.10	Ισοζύγια των θεσμικών τομέων της ελληνικής οικονομίας ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ (2016-2025)	32
Διάγραμμα 3.1	Ρυθμός μεταβολής ΓΔΤΚ και Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» (Ιανουάριος 2021-Δεκέμβριος 2023, σε ετήσια βάση)	35
Διάγραμμα 3.2	Ρυθμός μεταβολής ΕνΔΤΚ στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» στα κράτη-μέλη της ΕΕ-27 (Δεκέμβριος 2023, σε ετήσια βάση)	36
Διάγραμμα 3.3	Ρυθμός μεταβολής ΓΔΤΚ και ΔΤΚ βασικών κατηγοριών	37
Διάγραμμα 3.4	Ρυθμός μεταβολής του ΔΤΚ σε επιλεγμένες κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών και υποκατηγορίες τους (Δεκέμβριος 2020-Δεκέμβριος 2023)	38
Διάγραμμα 3.5	Μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης αγαθών ενέργειας σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης (2021-2022)	41
Διάγραμμα 3.6	Μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης για επιλεγμένα τρόφιμα σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης (2021-2022)	43
Διάγραμμα 3.7	Μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης κρέατος και γαλακτοκομικών προϊόντων, σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης (2021-2022)	45
Διάγραμμα 4.1	Εξωτερική έκθεση στην πράσινη μετάβαση και ευαλωτότητα	54
Διάγραμμα 4.2	Δημοσιονομική έκθεση και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση	56
Διάγραμμα 4.3	Εξωτερική και δημοσιονομική έκθεση και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ	57
Διάγραμμα 4.4	Κοινωνικοοικονομική έκθεση (μισθοί) και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ	58
Διάγραμμα 4.5	Κοινωνικοοικονομική έκθεση (απασχόληση) και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ	59
Διάγραμμα 4.6	Κοινωνικοοικονομική έκθεση στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ	60
Διάγραμμα 4.7	Κλαδική συμμετοχή δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στις καθαρές εισαγωγές (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)	61
Διάγραμμα 4.8	Κλαδική συμμετοχή δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στα φορολογικά έσοδα (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)	62

Διάγραμμα 4.9	Κλαδική συμμετοχή δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στην πληρωμή μισθών (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)	63
Διάγραμμα 4.10	Κλαδική απασχόληση στις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)	64
Διάγραμμα 4.11	Συνολικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (εκατ. τόνοι) ανά οικονομική δραστηριότητα παραγωγής σε δύση στην Ελλάδα (2019)	65
Διάγραμμα 4.12	Ένταση εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (κιλά διοξειδίου του άνθρακα ανά δολάριο παραγωγής) στην Ελλάδα και στον παγκόσμιο διάμεσο (2019)	66

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 4.1	Δραστηριότητες παραγωγής σε δύση	50
Πίνακας Π-1	Δραστηριότητες που αναφέρονται στους Πίνακες 4.7, 4.8 και 4.9	70
Πίνακας Π-2	Δραστηριότητες που αναφέρονται στον Πίνακα 4.11	70
Πίνακας Π-3	Δραστηριότητες που αναφέρονται στον Πίνακα 4.11	71

Βασικά συμπεράσματα και εμπειρικά ευρήματα της Ενδιάμεσης Έκθεσης

- Το α' εξάμηνο του 2023, το πραγματικό ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας συνέχισε να αυξάνεται με ικανοποιητικούς ρυθμούς. Όμως, η δυναμική αυτή φαίνεται να εξαντλείται το γ' τρίμηνο του 2023, όταν η μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας αρχίζει να σταθεροποιείται. Επιπλέον, κατά το διάστημα αυτό επανεμφανίστηκαν μακροοικονομικές ανισορροπίες που δημιουργούν αβεβαιότητα ως προς τις προοπτικές της οικονομίας.
- Η αποκλιμάκωση των διεθνών τιμών ενέργειας επέτρεψε την προσαρμογή του εμπορικού ισοζυγίου. Ωστόσο, το εννιάμηνο Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 2023 η Ελλάδα κατέγραψε εμπορικό έλλειμμα ύψους 4,7% του ΑΕΠ, έναντι πλεονάσματος ύψους 3,9% στην Ευρωζώνη.
- Από το α' τρίμηνο του 2023 κι έπειτα, η πραγματική κατανάλωση είναι ουσιαστικά στάσιμη λόγω του κύματος ακρίβειας που διάβρωσε την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών. Έχοντας ως δεδομένο ότι ο πληθωρισμός στα τρόφιμα και στα μη βιομηχανικά είδη παραμένει υψηλός και οι πραγματικές αμοιβές σχεδόν για το σύνολο των εργαζομένων συρρικνώνονται, η εκτίμησή μας είναι ότι η κατανάλωση δεν θα παρουσιάσει κάποια αξιοσημείωτη μεταβολή το προσεχές διάστημα, εκτός κι αν γίνουν ουσιαστικές παρεμβάσεις για μια ισχυρή αποκατάσταση της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών.
- Από το 2021 κι ύστερα, η πορεία του πραγματικού ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τις επενδύσεις σε κατοικίες και σε άλλες κατασκευές. Παρατηρείται μια αναδιάρθρωση του τύπου των επενδύσεων υπέρ των μη παραγωγικών, αφού οι επενδύσεις, πλην αυτών σε κατασκευές, μετά την αύξηση περίπου 1 δισ. ευρώ το 2021, παραμένουν σχετικά στάσιμες και κυμαίνονται μεταξύ 4,1 δισ. ευρώ και 4,3 δισ. ευρώ ανά τρίμηνο.
- Το 2022 οι ελληνικές επιχειρήσεις κατέγραψαν ένα σχετικά υψηλό κέρδος μετά φόρων, τόκων και αποσβέσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ σε σχέση με τα άλλα κράτη-μέλη στην ΕΕ, αλλά και το χαμηλότερο ποσοστό επενδύσεων και ταυτόχρονα τη μεγαλύτερη μείωση του λόγου μηχανολογικός

εξοπλισμός και οπλικά συστήματα προς ώρες εργασίας. Η επιτάχυνση της καταβολής των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανασυγκρότησης, σε συνδυασμό με την προώθηση της ψηφιοποίησης στην παραγωγική διαδικασία, την ενίσχυση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) και της κάλυψης του δικτύου τους, τις στοχευμένες περιβαλλοντικές φορολογικές και επιδοματικές πολιτικές, την εφαρμογή μιας βιομηχανικής πολιτικής που θα επικεντρώνεται στην παραγωγική αναδιάρθρωση και στη μείωση του χρόνου εργασίας με άξονα την 35ωρη εργασία, εκτιμάται ότι θα οδηγήσει συνδυαστικά σε υψηλότερες παραγωγικές επενδύσεις, παραγωγικότητα, διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα και ποιότητα απασχόλησης, βελτιώνοντας αισθητά τις προοπτικές της οικονομίας.

- Όσον αφορά τον δείκτη δημοσιονομικής φερεγγυότητας της οικονομίας, το 2024 αναμένεται να αναβαθμιστεί, δίχως όμως ο δημόσιος τομέας να ανακτήσει το καθεστώς ενισχυμένης φερεγγυότητας που διατηρούσε την περίοδο 2016-2019 και απώλεσε το 2020 με το ξέσπασμα της πανδημίας. Ταυτόχρονα, η βελτίωση του δείκτη φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα επιδρά αρνητικά στον αντίστοιχο δείκτη των νοικοκυριών, καθώς στην ελλειμματική θέση αυτού του τομέα οφείλεται ουσιαστικά η χρηματοδότηση τόσο του δημοσιονομικού ισοζυγίου όσο και του πλεονάσματος των επιχειρήσεων και του εξωτερικού τομέα. Η έξοδος από αυτή την ασταθή, μακροοικονομικά και κοινωνικά, κατάσταση μπορεί να συντελεστεί μόνο μέσω της ενίσχυσης των παραγωγικών επενδύσεων και της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας.
- Η παραπάνω διαπίστωση αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς η Ελλάδα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει σημαντικές δημοσιονομικές προκλήσεις. Σε αυτές συγκαταλέγονται: η επαναφορά των δημοσιονομικών περιορισμών και η επικείμενη εφαρμογή του νέου πλαισίου δημοσιονομικής διαχείρισης της ΕΕ, η αβεβαιότητα σχετικά με τη διάρκεια και την ένταση του πληθωριστικού σοκ υπό το φως μάλιστα των πρόσφατων ανησυχητικών γεωπολιτικών εξελίξεων στη Μέση Ανατολή, η νέα γεωοικονομική πραγματικότητα, την οποία διαμορφώνει η μετάβαση πολλών οικονομιών στην ατζέντα της ενίσχυσης της στρατηγικής τους αυτονομίας, καθώς και η κλιματική κρίση και οι ραγδαίοι μετασχηματισμοί που λαμβάνουν χώρα στο

τεχνο-οικονομικό υπόδειγμα της παγκόσμιας οικονομίας ως συνέπεια της ανάδυσης νέων mega-trends (αυτοματοποίηση, ψηφιοποίηση κ.ά.).

- Παρά τη σημαντική αποκλιμάκωσή του το εννιάμηνο Οκτώβριος 2022-Ιούνιος 2023, ο ρυθμός αύξησης του Γενικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΓΔΤΚ) παραμένει υψηλός, συμπιέζοντας περαιτέρω το πραγματικό εισόδημα και την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών. Δεδομένου του υψηλού μεριδίου τους στη συνολική καταναλωτική δαπάνη, και συνεπώς στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών, ιδιαίτερα ανησυχητική τους τελευταίους μήνες είναι η εξέλιξη των τιμών στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά».
- Τον Δεκέμβριο του 2023 ο πληθωρισμός σε ετήσια βάση στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» στην Ελλάδα ήταν ο δεύτερος υψηλότερος μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ-27, παρά το γεγονός ότι η χώρα μας κατέγραψε συνολικό πληθωρισμό οριακά υψηλότερο του μέσου όρου της ΕΕ-27. Ο υψηλός τιμάριθμος στη συγκεκριμένη κατηγορία αγαθών συνεχίζει να περιορίζει την αγοραστική δύναμη, ειδικά των νοικοκυριών με χαμηλά και μεσαία εισοδήματα, τα οποία είναι αναγκασμένα είτε να αυξήσουν περισσότερο τις δαπάνες τους για να διατηρήσουν την κατανάλωσή τους είτε, εφόσον δεν διαθέτουν αποταμιεύσεις, να περιορίσουν την κατανάλωσή τους, γεγονός που συνιστά υποβάθμιση του βιοτικού τους επιπέδου.
- Μπορεί οι αυξήσεις του κατώτατου μισθού σε συνδυασμό με τα κυβερνητικά μέτρα για την αντιμετώπιση του κύματος ακρίβειας να περιόρισαν ως έναν βαθμό τις αρνητικές πιέσεις που άσκησε ο πληθωρισμός στην κατανάλωση κυρίως των πιο ευάλωτων νοικοκυριών, ωστόσο δεν ήταν επαρκή ώστε να αποτρέψουν την επιδείνωση του βιοτικού τους επιπέδου, όπως καταγράφεται στις μεταβολές της ποσότητας των βασικών αγαθών που καταναλώθηκαν.
- Μεταξύ 2021 και 2022 τα νοικοκυριά με τη χαμηλότερη δαπάνη μείωσαν τη μέση μηνιαία ποσότητα ενέργειας που κατανάλωσαν (θέρμανση κύριας κατοικίας, υγραέριο, ηλεκτρισμός), όμως η δαπάνη τους αυξήθηκε υπέρμετρα σε σχέση με τα υπόλοιπα νοικοκυριά. Στο ίδιο διάστημα, τα νοικοκυριά χαμηλής και μεσαίας δαπάνης περιόρισαν δραστικά την

ποσότητα λαχανικών, ψαριών και ζυμαρικών που κατανάλωσαν, αλλά η δαπάνη τους σε αυτά τα προϊόντα αυξήθηκε σημαντικά, τάση που ήταν πιο έντονη στα φτωχότερα νοικοκυριά. Σε βασικά αγαθά, όπως το ψωμί, τα φτωχότερα νοικοκυριά δεν είχαν τη δυνατότητα να περιορίσουν την ποσότητα που κατανάλωσαν, επομένως επιβαρύνθηκαν περισσότερο. Μεγάλη ήταν η πτώση στην ποσότητα κρέατος που καταναλώθηκε σχεδόν για το σύνολο των νοικοκυριών, ενώ ιδιαίτερα άνηση ήταν η επίδραση του πληθωρισμού στην κατανάλωση τυριού.

- Η πράσινη μετάβαση σε μια οικονομία μηδενικών ρύπων απαιτεί μια ταχεία διαρθρωτική αλλαγή στο παραγωγικό, στο τεχνολογικό και στο καταναλωτικό πρότυπο της χώρας, με στόχο τον περιορισμό των ρυπογόνων δραστηριοτήτων υψηλής έντασης εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και την ενίσχυση των δραστηριοτήτων παραγωγής προϊόντων φιλικότερων στο περιβάλλον.
- Η πράσινη μετάβαση δημιουργεί μακροοικονομικές προκλήσεις όσον αφορά την πορεία του εξωτερικού ισοζυγίου, τα φορολογικά έσοδα, τη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης.
- Η Ελλάδα παρουσιάζει υψηλή έκθεση και στις τρεις διαστάσεις της πράσινης μετάβασης (εξωτερική, φορολογική και κοινωνικοοικονομική). Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι, με βάση την υπάρχουσα παραγωγική και τεχνολογική διάρθρωση της οικονομίας, οι ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής συμβάλλουν στο 21,6% των καθαρών της εξαγωγών, στο 10,7% των φορολογικών της εσόδων, στο 7% του εισοδήματος από εργασία και στο 6% της συνολικής απασχόλησης.
- Παράλληλα, η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από χαμηλό Δυναμικό Πράσινης Πολυπλοκότητας (GCP), γεγονός που υποδηλώνει περιορισμένες δυνατότητες παραγωγής τεχνολογικά πολύπλοκων πράσινων εμπορευμάτων υψηλής ανταγωνιστικότητας. Ταυτόχρονα, χαρακτηρίζεται από χαμηλή κάλυψη κοινωνικής προστασίας.
- Ο συνδυασμός υψηλού μακροοικονομικού κινδύνου, χαμηλού Δυναμικού Πράσινης Πολυπλοκότητας και χαμηλής κάλυψης κοινωνικής προστασίας καθιστά την Ελλάδα ευάλωτη στις πιθανές επιπτώσεις της πράσινης – μετάβασης, καθώς αδυνατεί να υποκαταστήσει άμεσα τις υπάρχουσες

ρυπογόνες δραστηριότητες, ενώ παρέχει μόνο περιορισμένη κοινωνική προστασία στον κόσμο της εργασίας που θα πληγεί κατά τη διάρκεια αυτής της μετάβασης. Ο άμεσος σχεδιασμός μιας βιώσιμης –οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά– βιομηχανικής και αναπτυξιακής στρατηγικής καθίσταται επιτακτικός.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα Ενδιάμεση Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ εξετάζει την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας στη διάρκεια του εννιάμηνου Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 2023, καθώς και τις εξελίξεις που διαμορφώνονται σε βασικά υποσυστήματά της.

Η διάρθρωσή της είναι η εξής: Στο Κεφάλαιο 2 αναλύονται οι μακροοικονομικές τάσεις της οικονομίας. Σημειώνεται ότι η ελληνική οικονομία εμφανίζει τα δύο πρώτα τρίμηνα αξιόλογη ανθεκτικότητα σε συμβατικά μεγέθη. Τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία επιβεβαιώνουν έναν ικανοποιητικό ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ. Ωστόσο, η αναγκαία προσαρμογή του δημοσιονομικού ισοζυγίου, το μεγάλο εμπορικό έλλειμμα και το χαμηλό διαρθρωτικό αποτύπωμα των επενδύσεων αποτελούν παράγοντες που δημιουργούν αβεβαιότητα ως προς τους απαραίτητους μακροοικονομικούς και παραγωγικούς μετασχηματισμούς που θα διασφάλιζαν τη μεσομακροπρόθεσμη διατηρησιμότητα της τρέχουσας δυναμικής της οικονομίας. Επίσης, η ανάλυση των ισοζυγίων των βασικών τομέων της οικονομίας δημιουργεί προβληματισμό για την ευθραυστότητα του τομέα των νοικοκυριών και του δημόσιου τομέα, την προοπτική της μεταξύ τους συσχέτισης και την επίδραση της ελλειμματικής θέσης των νοικοκυριών στο βιοτικό τους επίπεδο.

Στο Κεφάλαιο 3 παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα για την εξέλιξη της ακρίβειας και των επιπτώσεών της. Υποστηρίζουμε ότι ο συνδυασμός της ακρίβειας σε βασικά αγαθά και της σοβαρής υστέρησης στην προσαρμογή των ονομαστικών μισθών και εισοδημάτων μειώνει σημαντικά την αγοραστική δύναμη και υποβαθμίζει το βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα, προκαλώντας κρίση κόστους ζωής και αξιοπρεπούς διαβίωσης.

Στο Κεφάλαιο 4 παρουσιάζουμε εμπειρικά ευρήματα για ορισμένες από τις πιθανές μακροοικονομικές συνέπειες της πράσινης μετάβασης της ελληνικής οικονομίας και αναδεικνύουμε την ανάγκη στρατηγικού βιομηχανικού σχεδιασμού, καθώς και της απαραίτητης αναπτυξιακής και κοινωνικής

πολιτικής, ώστε να περιοριστεί το οικονομικό και το κοινωνικό κόστος της πράσινης μετάβασης για τη χώρα μας.

Η θέση την οποία το ΙΝΕ ΓΣΕΕ υπερασπίζεται στον δημόσιο διάλογο είναι ότι για να είναι διατηρήσιμη και βιώσιμη η ανάπτυξη της χώρας μας πρέπει να είναι πρωτίστως ανθρωποκεντρική και να αποτυπώνεται σε ποιοτικούς οικονομικούς και κοινωνικούς δείκτες. Η αγορά εργασίας είναι ο κρίσιμος κρίκος που συνδέει την οικονομία με την κοινωνία. Η πανδημία και κυρίως η κερδοσκοπική ακρίβεια των τελευταίων ετών επιδείνωσαν προϋπάρχοντα ελλείμματα αξιοπρεπούς διαβίωσης στη χώρα μας. Υποστηρίζουμε ότι ακόμη και σε αυτήν τη δύσκολη πληθωριστική συγκυρία είναι πολύ σημαντικό η ασκούμενη οικονομική πολιτική να μην αποκλίνει από τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ. Η οικονομική πολιτική πρέπει να επικεντρωθεί στη δημιουργία αξιοπρεπών και παραγωγικών θέσεων εργασίας, στην καθολική κοινωνική προστασία, στον σεβασμό των θεμελιωδών εργασιακών δικαιωμάτων και στη διαμόρφωση μισθών αξιοπρεπούς διαβίωσης μέσω συλλογικών συμβάσεων εργασίας. Επιπλέον, στην περίπτωση της Ελλάδας οι οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων ετών αναδεικνύουν επιτακτικά την ανάγκη για υψηλή τεχνολογική και παραγωγική εξειδίκευση των επενδύσεων και για κλαδική αναδιάρθρωση, ώστε να ενεργοποιηθούν διαδικασίες ενός ουσιαστικού πράσινου μετασχηματισμού του αναπτυξιακού υποδείγματος της χώρας μας.

2. Μακροοικονομικές εξελίξεις

Το 2024 θα αποτελέσει ακόμα ένα έτος με μεγάλες προκλήσεις για την ελληνική οικονομία. Το εξωτερικό της περιβάλλον διακρίνεται από σημαντική αβεβαιότητα. Το εννιάμηνο Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 2023 η ευρωπαϊκή οικονομία βρισκόταν ήδη σε κατάσταση στασιμότητας, ενώ για το 2024 οι επίσημες προβλέψεις κάνουν λόγο για ήπια επανεκκίνησή της, καθώς υπάρχουν εκτιμήσεις που θέλουν τους ανασταλτικούς παράγοντες για τη δυναμική των οικονομιών της ΕΕ σταδιακά να υποχωρούν.¹ Ωστόσο, κάτι τέτοιο θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τις ευρύτερες γεωπολιτικές εξελίξεις.

Θετική εξέλιξη για τις προοπτικές της Ευρωζώνης αποτελούν η σημαντική υποχώρηση των τιμών ενέργειας το 2023 –αν και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους παρατηρήθηκε νέα μικρή αύξησή τους–, η ανθεκτικότητα της αγοράς εργασίας, η διάχυση των πόρων του προγράμματος Next Generation EU στην πραγματική οικονομία, που ως έναν βαθμό αντιστάθμισαν την πολιτική υψηλών επιτοκίων των κεντρικών τραπεζών, και η εκτιμώμενη αύξηση των πραγματικών μισθών, που θα ενισχύσει την εγχώρια ζήτηση.²

Στον αντίποδα, αρνητική επίδραση έχουν ο συνεχιζόμενος πληθωρισμός στα τρόφιμα και στα μη βιομηχανικά είδη, που επιδεινώνει περαιτέρω την αγοραστική δύναμη κυρίως των πιο ευάλωτων νοικοκυριών και η συνεχιζόμενη πολιτική υψηλών επιτοκίων της ΕΚΤ.³ Επιπλέον, η πολύ πιθανή επιβράδυνση της κινεζικής οικονομίας αναμένεται ότι θα επηρεάσει σημαντικά την Ευρωζώνη,⁴ ενώ, σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπορίου και Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών, μια τέτοια εξέλιξη αποτελεί σοβαρό κίνδυνο παγκόσμιας ύφεσης.⁵ Αντίστοιχα αρνητικό αντίκτυπο εκτιμάται ότι μπορεί να έχει ένας ενδεχόμενος κίνδυνος απότομης ανατιμολόγησης των περιουσιακών στοιχείων στις διεθνείς χρηματαγορές.⁶

¹ Βλ. EC (2023a).

² Βλ. ECB (2023a).

³ Βλ. EC (2023a).

⁴ Βλ. ECB (2023b).

⁵ Βλ. UNCTAD (2024).

⁶ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2023).

2.1 Η εξέλιξη του ΑΕΠ και των συνιστωσών της ζήτησης

Αν και αρχικά η ελληνική οικονομία φάνηκε ανθεκτική απέναντι σε αυτό το αβέβαιο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, αφού το 2022 και το α' εξάμηνο του 2023 η οικονομική δραστηριότητα ανέκαμψε με υψηλότερους ρυθμούς από αυτούς της Ευρωζώνης, το γ' τρίμηνο του 2023 άρχισε να παρουσιάζει σημάδια κόπωσης (βλ. Διάγραμμα 2.1). Επιπλέον, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, κατά την περίοδο ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας αναπτύχθηκαν μακροοικονομικές ανισορροπίες με σοβαρές επιπλοκές στο επίπεδο ευημερίας των πολιτών. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ποιοτικές αυτές εξελίξεις δεν καταγράφονται στη μεταβολή του ΑΕΠ, η οποία, δυστυχώς, εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης στην Ελλάδα ως προς την επίδοση της οικονομίας και την αξιολόγηση της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής.

Στο πλαίσιο αυτό, η θετική μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ επέτρεψε την πραγματική, με ποσοτικούς όρους, σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο για μερικά τρίμηνα, δεδομένης της «υπερακόντισης» που είχε σημειωθεί το προηγούμενο διάστημα στην Ελλάδα και στη νότια περιφέρεια της Ευρωζώνης.⁷ Όμως, η δυναμική αυτή εξαντλείται το γ' τρίμηνο του 2023, όταν η μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας φαίνεται να σταθεροποιείται. Η κατάσταση αυτή πιθανότατα θα συνεχιστεί και το δ' τρίμηνο καθώς, εκτός του γενικού ευρωπαϊκού κλίματος οικονομικής στασιμότητας, μικρή αλλά αρνητική επίδραση στο ΑΕΠ θα έχουν οι φυσικές καταστροφές των προηγούμενων μηνών και ειδικά αυτή του θεσσαλικού κάμπου.⁸

⁷ Βλ. INE ΓΣΕΕ (2023).

⁸ Βλ. EC (2023b).

Διάγραμμα 2.1: Δείκτης εξέλιξης του πραγματικού ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2019:1-2023:3, 2019:1=100, σταθερές τιμές 2015)

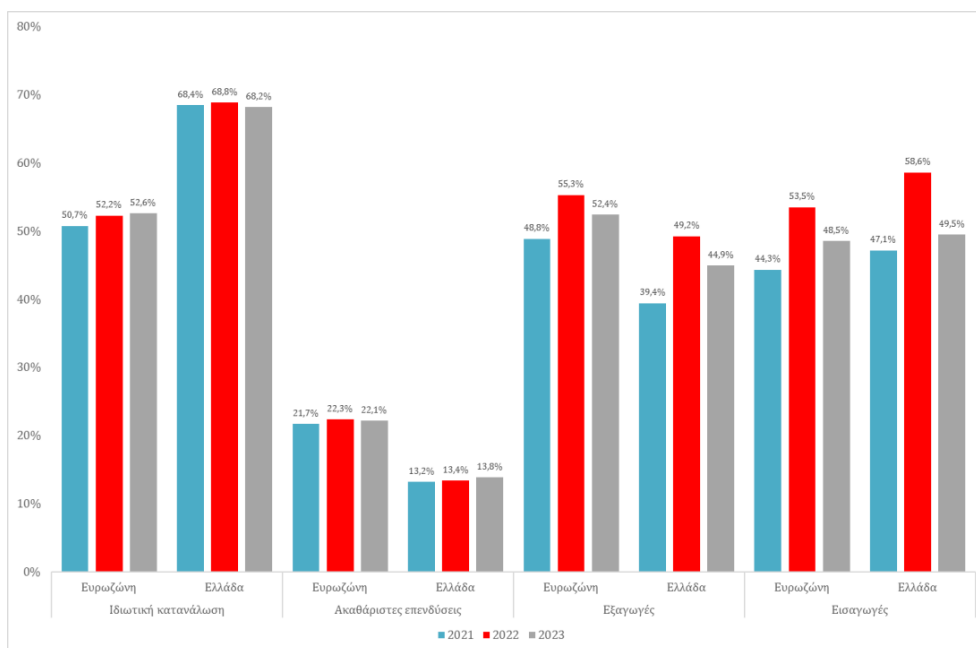

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 21.12.23)

Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Σε σχέση με τους παράγοντες που καθόρισαν την πορεία του ΑΕΠ, το Διάγραμμα 2.2 καταγράφει τις κύριες συνιστώσες του, όπως διαμορφώθηκαν το εννιάμηνο Ιανουάριος-Σεπτέμβριος του 2021, του 2022 και του 2023 στην Ελλάδα σε σύγκριση με την Ευρωζώνη. Παρατηρούμε ότι η ιδιωτική κατανάλωση ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ευρωζώνη ενισχύθηκε οριακά τόσο το 2022 όσο και το 2023, ενώ στην Ελλάδα το 2023 παρατηρείται οριακή κάμψη. Αντιθέτως, οι ακαθάριστες επενδύσεις ως ποσοστό του ΑΕΠ το 2023 ενισχύθηκαν κατά 0,4% στην Ελλάδα, όταν στην Ευρωζώνη έμειναν ουσιαστικά στάσιμες. Συνδυαστικά η συμπεριφορά της κατανάλωσης και της επένδυσης δεν υποδηλώνουν κάποια μορφή μακροοικονομικού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας.

Διάγραμμα 2.2: Συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (Ιανουάριος-Σεπτέμβριος 2021-2023)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 21.12.23)

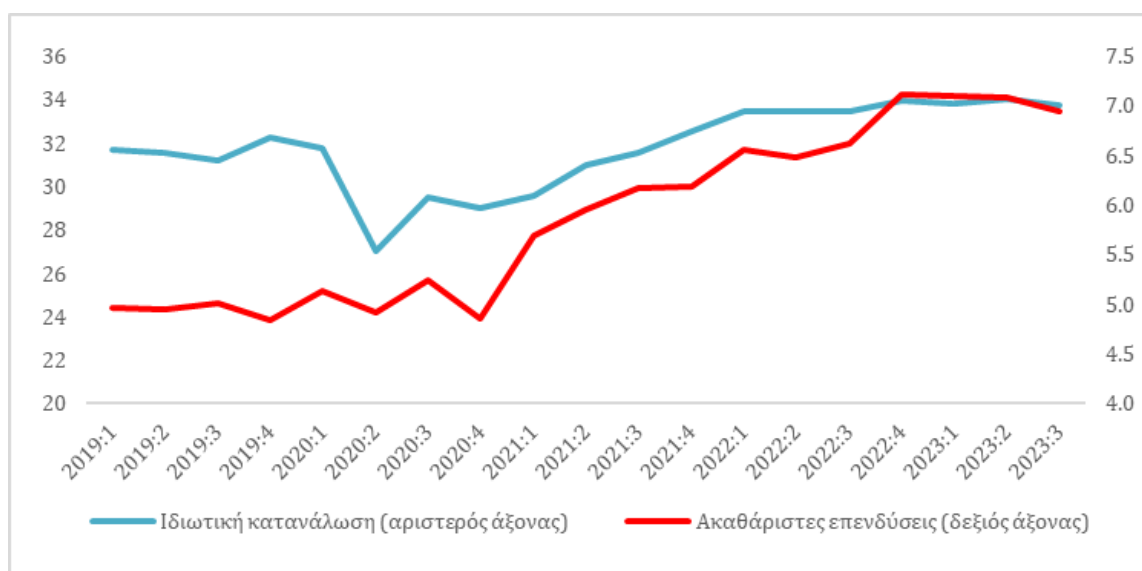
Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Πιο ουσιαστικές ήταν οι προσαρμογές στις εξαγωγές και στις εισαγωγές. Οι τάσεις είναι κοινές στην Ευρωζώνη και στην Ελλάδα, αν και στην ελληνική περίπτωση οι μεταβολές είναι πολύ μεγαλύτερες. Ενώ το 2022 υπήρξε σημαντική αύξηση των εξαγωγών ως ποσοστού του ΑΕΠ, οι εισαγωγές ενισχύθηκαν πολύ περισσότερο λόγω του υψηλότερου εισαγόμενου ενεργειακού κόστους. Το 2023 υπήρξε προσαρμογή και των δύο μεγεθών, με την Ελλάδα όμως να διατηρεί ένα εμπορικό έλλειμμα ύψους 4,7% του ΑΕΠ, έναντι πλεονάσματος ύψους 3,9% στην Ευρωζώνη. Με την υποχώρηση του πληθωρισμού ενέργειας και την προσαρμογή των εμπορικών ισοζυγίων γίνεται εμφανές το παραγωγικό χάσμα που υπάρχει μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης, καθώς η οικονομική μεγέθυνση της ελληνικής οικονομίας συνοδεύεται από υψηλές εισαγωγές λόγω της αδύναμης διάρθρωσης της παραγωγής της και της μεγάλης εξάρτησής της από εισαγόμενα ενδιάμεσα και τελικά προϊόντα.⁹

⁹ Βλ. INE ΓΣΕΕ (2023).

Το μερίδιο των προσδιοριστικών παραγόντων της ζήτησης στο ΑΕΠ μας δίνει μια χρήσιμη εικόνα της δομής του μακροοικονομικού συστήματος για την αξιολόγηση των μεσομακροπρόθεσμων προοπτικών και μετασχηματισμών της οικονομίας. Ωστόσο, η αξιολόγηση των βραχυπρόθεσμων προοπτικών καθιστά αναγκαία την αξιολόγηση της δυναμικής των ίδιων των μεγεθών. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.3, από το α' τρίμηνο του 2023 κι έπειτα η πραγματική κατανάλωση είναι ουσιαστικά στάσιμη λόγω του κύματος ακρίβειας που διάβρωσε την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών.

Διάγραμμα 2.3: Πραγματική ιδιωτική κατανάλωση και πραγματικός ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου σε δισ. ευρώ (2019:1-2023:3, σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 21.12.23)

Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

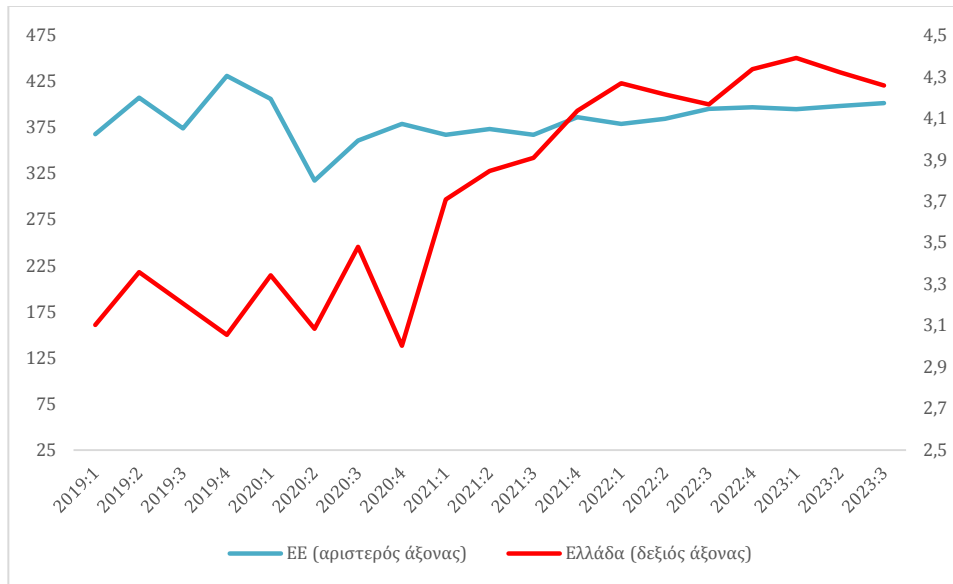
Έχοντας ως δεδομένο ότι ο πληθωρισμός στα τρόφιμα και στα μη βιομηχανικά είδη παραμένει υψηλός και οι πραγματικές αμοιβές σχεδόν για το σύνολο των εργαζομένων συρρικνώνονται, η εκτίμησή μας είναι ότι η κατανάλωση δεν θα παρουσιάσει κάποια αξιοσημείωτη μεταβολή το προσεχές διάστημα, εκτός κι αν γίνουν ουσιαστικές παρεμβάσεις για μια ισχυρή αποκατάσταση της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών.

Παράλληλα, οι πραγματικές ακαθάριστες επενδύσεις –μετά την αισθητή αύξηση κατά περίπου 1,5 δισ. ευρώ μεταξύ 2021 και 2022– το 2023 εμφανίζουν μια μικρή κάμψη. Λόγω της σημασίας του μεγέθους αυτού για τις μακροοικονομικές προοπτικές της οικονομίας, είναι κρίσιμο να εξεταστεί περαιτέρω η εξέλιξη, η διάρθρωση και η συμβολή του στην οικονομική δραστηριότητα.

2.2 Επενδύσεις και απόθεμα φυσικού κεφαλαίου

Από το 2021 κι ύστερα, η πορεία των πραγματικών επενδύσεων καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τις επενδύσεις σε κατοικίες και σε άλλες κατασκευές. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το α' εξάμηνο του 2023 οι επενδύσεις σε κατοικίες αυξήθηκαν κατά 47,5% σε ετήσια βάση, ενώ οι επενδύσεις σε «Μηχανολογικό εξοπλισμό και οπλικά συστήματα» μειώθηκαν κατά 8,1%. Υπήρξε δηλαδή μια αναδιάρθρωση του τύπου των επενδύσεων υπέρ των μη παραγωγικών επενδύσεων. Το Διάγραμμα 2.4 αποτυπώνει την πορεία των πραγματικών επενδύσεων, εξαιρώντας τις επενδύσεις σε κατοικίες και σε άλλες κατασκευές. Ενώ το 2021 παρατηρείται αύξηση περίπου 1 δισ. ευρώ, στη συνέχεια οι επενδύσεις, πλην αυτών σε κατασκευές, παραμένουν σχετικά στάσιμες, καθώς κυμαίνονται μεταξύ 4,1 δισ. ευρώ και 4,3 δισ. ευρώ ανά τρίμηνο. Η εξέλιξη αυτή από το α' τρίμηνο του 2022 κι έπειτα συνάδει με την πορεία των αντίστοιχων επενδύσεων στην ΕΕ, οι οποίες μετά την επανεκκίνηση των εθνικών οικονομιών από την πανδημική κρίση ακολουθούν μια σταθερή, αν και αργή, αυξητική πορεία.

Διάγραμμα 2.4: Πραγματικός ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου, πλην κατασκευών, σε Ελλάδα και ΕΕ (2019:1-2023:3, σε δισ. ευρώ, σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 3.1.24)

Σημείωση: Εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένα στοιχεία.

Σημαντικό ρόλο στην αύξηση των επενδύσεων το 2021 και στη συγκράτησή τους σε αυτό το επίπεδο στη συνέχεια είχαν οι πόροι που αντλήθηκαν μέσω επιχορηγήσεων και των συνδεδόμενων δανείων με τα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ), της Ελληνικής Αναπτυξιακής Τράπεζας (ΕΑΤ) και του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανασυγκρότησης. Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδας, το διάστημα Ιανουάριος-Οκτώβριος του 2023 χορηγήθηκαν αθροιστικά από την ΕΤΕπ και την ΕΑΤ 1,4 δισ. ευρώ σε επιχειρηματικά δάνεια, έναντι 4,2 δισ. ευρώ το 2022, ενώ στο ίδιο διάστημα τα συνδεδόμενα επιχειρηματικά δάνεια με το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανασυγκρότησης ήταν ύψους 1,1 δισ. ευρώ, έναντι 1,4 δισ. ευρώ το 2022.¹⁰ Παράλληλα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, οι «Επενδυτικές επιχορηγήσεις και λοιπές μεταβιβάσεις κεφαλαίου», τις οποίες έλαβαν οι μη χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις, ήταν ύψους 4,36 δισ. ευρώ το 2021, 3,83 δισ. ευρώ το 2022, ενώ το α' τρίμηνο του 2023 ήταν ύψους 518 εκατ. ευρώ.

¹⁰ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2023β).

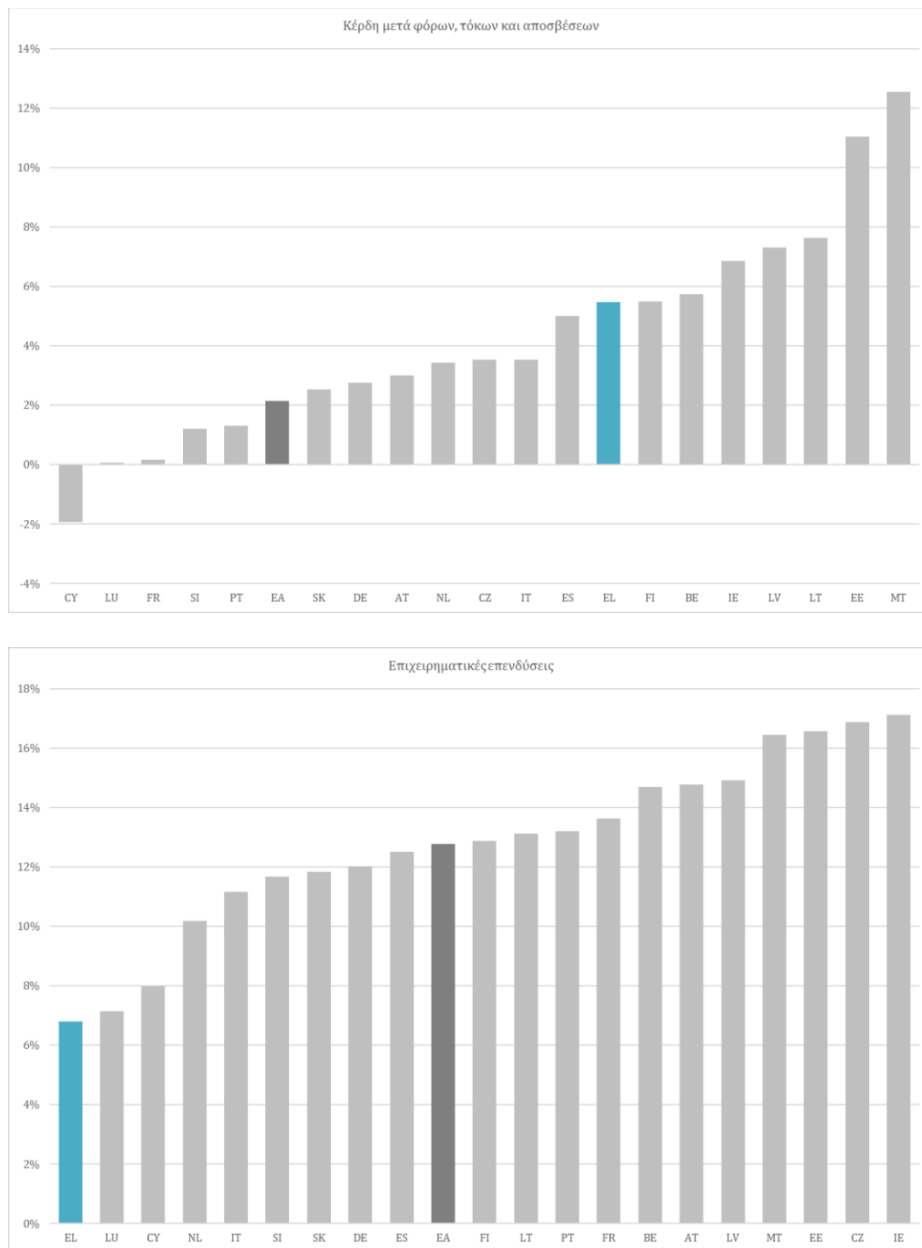
Σημειώνεται ότι το 2019 οι επιχορηγήσεις που έλαβαν οι μη χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις ήταν ύψους 1,84 δισ. ευρώ.

Η αύξηση των επιχορηγήσεων του 2020 συνδέεται κυρίως με τα μέτρα στήριξης απέναντι στην κρίση COVID-19. Στη συνέχεια όμως οι επιχορηγήσεις φαίνεται να δίνουν σημαντική ώθηση στις επενδύσεις και να τις συγκρατούν σε υψηλότερο επίπεδο, παρά τη στασιμότητα της ζήτησης και την αύξηση των επιτοκίων. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιτάχυνση της καταβολής των πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανασυγκρότησης αλλά και μια ενδεχόμενη αναθεώρηση της κατανομής τους, εστιάζοντας σε πιο παραγωγικούς κλάδους, είναι κρίσιμες τόσο σε όρους οικονομικής μεγέθυνσης όσο και διαρθρωτικού μετασχηματισμού του αναπτυξιακού υποδείγματος.

Ένας σημαντικός παράγοντας που θα συμβάλει στη μείωση του παραγωγικού χάσματος μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης είναι η ψηφιοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας, πέραν των υπηρεσιών ψηφιακού εμπορίου. Το ίδιο κρίσιμη είναι η κατεύθυνση των πόρων σε έργα υποδομών που θα έχουν ως στόχο τον δραστικό περιορισμό του ενεργειακού κόστους, όπως είναι, για παράδειγμα, η σημαντική επέκταση της κάλυψης του δικτύου ΑΠΕ και η ενεργειακή επιδότηση ανθεκτικών επιχειρήσεων σε κλάδους υψηλής προστιθέμενης αξίας και τεχνολογικής έντασης.¹¹ Συνδυαστικά, οι πολιτικές αυτές δεν ενισχύουν μόνο την οικονομική μεγέθυνση της οικονομίας, αλλά και τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητά της, πράγμα που μπορεί να αναστρέψει την αρνητική εικόνα που παρουσιάζει το εμπορικό ισοζύγιο της Ελλάδας. Ένας ακόμα λόγος άμεσης προτεραιοποίησης των προτάσεων αυτών σχετίζεται με την απροθυμία των επιχειρήσεων να επενδύσουν, αφού, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 2.5, οι ελληνικές επιχειρήσεις έχουν σχετικά υψηλή κερδοφορία σε σχέση με τα άλλα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης, αλλά ταυτόχρονα και τις χαμηλότερες επενδύσεις, παρά τις ενισχύσεις από τα προαναφερθέντα επενδυτικά προγράμματα.

¹¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες όσον αφορά αυτή την πρόταση βλ. Sgaravatti et al. (2023).

Διάγραμμα 2.5: Κέρδη μετά φόρων, τόκων και αποσβέσεων και επενδύσεις μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ στην Ευρωζώνη (2022)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 21.12.23)

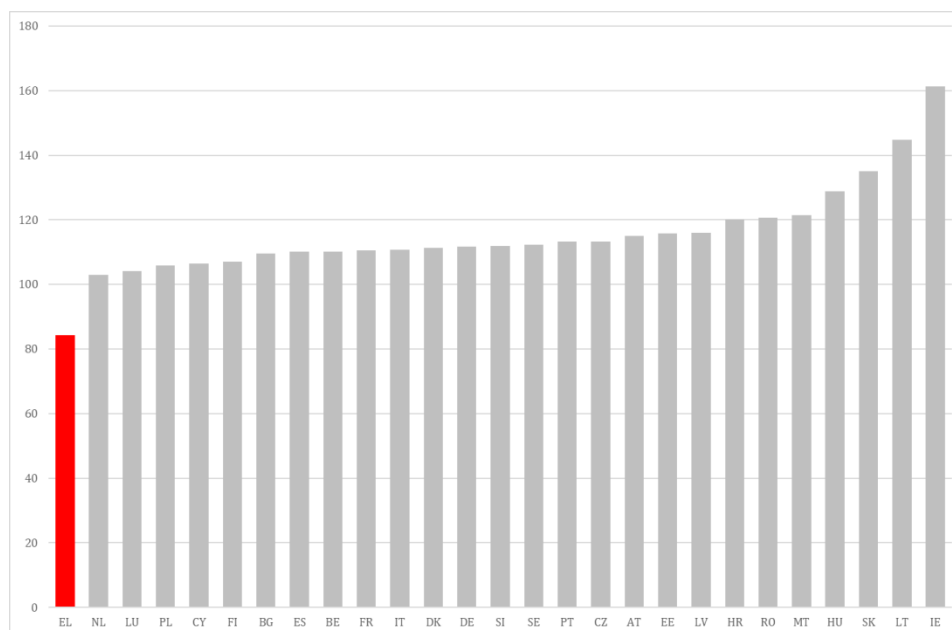
Ένα επιχείρημα που χρησιμοποιείται στον δημόσιο διάλογο προκειμένου να εξηγηθεί η έλλειψη παραγωγικών επενδύσεων είναι ότι η πλειονότητα των επιχειρήσεων στην Ελλάδα είναι μικρού μεγέθους και παραδοσιακά έχουν ισχνή επενδυτική δραστηριότητα. Το επιχείρημα αυτό ισχύει ως έναν βαθμό. Όμως, στο πλαίσιο ενός ψηφιακού μετασχηματισμού οι μικρές επιχειρήσεις είναι

εξίσου ικανές με τις μεγάλες για ψηφιακή καινοτομία. Ένας επιπλέον παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η διάρθρωση των επιχειρήσεων ανά κλάδο. Για παράδειγμα, η μεγάλη συγκέντρωση επιχειρήσεων σε κλάδους έντασης εργασίας έχει πάλι ως αποτέλεσμα την ισχνή επενδυτική δραστηριότητα ανεξαρτήτως μεγέθους των επιχειρήσεων αυτών.

Αντίστοιχα, αρνητική είναι η εικόνα όσον αφορά τον λόγο κεφάλαιο προς εργασία, όπως αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 2.6. Συγκεκριμένα, το διάγραμμα δείχνει την εξέλιξη του δείκτη αποθέματος μηχανολογικού εξοπλισμού και οπλικών συστημάτων της οικονομίας προς το σύνολο των ωρών εργασίας που χρειάστηκαν για να παραχθεί το ΑΕΠ του 2020. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία δεν φαίνεται να επηρεάζονται από την πανδημική κρίση, αφού, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η κατάταξη των κρατών-μελών το 2019 είναι σχεδόν πανομοιότυπη. Η Ελλάδα καταγράφει με διαφορά τη χειρότερη θέση σε όλη την ΕΕ για δύο λόγους. Πρώτον, το απόθεμα μηχανολογικού εξοπλισμού υπέστη μεγάλη μείωση σε σχέση με το 2015 και ταυτόχρονα οι ώρες εργασίας είναι οι υψηλότερες στην ΕΕ.¹² Ακόμα πιο ανησυχητικό είναι ότι, με βάση τα στοιχεία της Eurostat, η υποχώρηση του λόγου κεφάλαιο προς εργασία είναι σταθερή από το 2010 κι ύστερα. Σε αυτό το πλαίσιο, ένας συνδυασμός σχεδιασμού μιας νέας βιομηχανικής πολιτικής που θα επικεντρώνεται στην κλαδική αναδιάρθρωση και στην ενίσχυση του παραγωγικού κεφαλαιακού αποθέματος της οικονομίας και μείωσης του χρόνου εργασίας με άξονα την 35ωρη εργασία εκτιμάται ότι θα μπορούσε να αναστρέψει αυτή την εικόνα, δημιουργώντας συνθήκες βιώσιμης αναπτυξιακής δυναμικής.

¹² Βλ. επίσης INE ΓΣΕΕ (2023).

Διάγραμμα 2.6: Δείκτης αποθέματος μηχανολογικού εξοπλισμού και οπλικών συστημάτων προς ώρες εργασίας στην ΕΕ (2020, 2015=100)

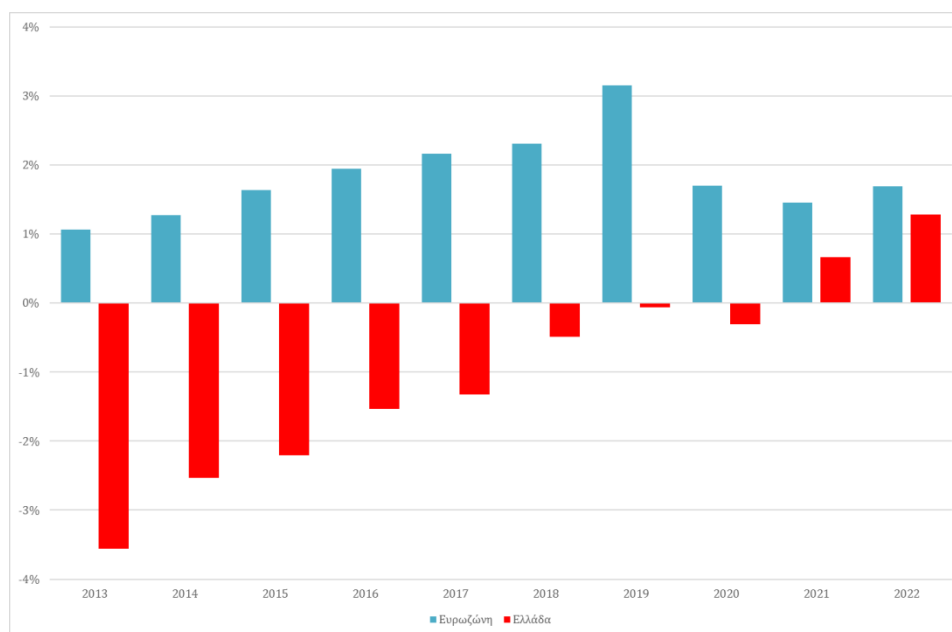
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 3.1.24)

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, φαίνεται ότι η έλλειψη παραγωγικών επενδύσεων, και αντίστοιχα το χαμηλό απόθεμα παραγωγικού κεφαλαίου, δεν είναι απλώς ζήτημα μεγέθους των επιχειρήσεων, αλλά ένδειξη της κυρίαρχης επιχειρηματικής κουλτούρας και της έλλειψης αναπτυξιακού σχεδιασμού, που συνδυαστικά οδηγούν στην αποδυνάμωση του παραγωγικού ιστού. Στους διαρθρωτικούς αυτούς παράγοντες πρέπει να προσθέσουμε και τις συνέπειες από την εφαρμογή των πολιτικών λιτότητας την περασμένη δεκαετία. Το τελευταίο στοιχείο γίνεται εμφανές στο Διάγραμμα 2.7, το οποίο παρουσιάζει την εξέλιξη των καθαρών επενδύσεων σε Ελλάδα και Ευρωζώνη. Μέχρι και το 2020 το απόθεμα φυσικού κεφαλαίου μειωνόταν σταθερά στην Ελλάδα, αφού οι καθαρές επενδύσεις ήταν αρνητικές, δηλαδή οι αποσβέσεις υπερέβαιναν τις ακαθάριστες επενδύσεις. Αντιθέτως, μέχρι και το 2019 στην Ευρωζώνη υπήρχε σταθερή αύξηση παγιώνοντας το παραγωγικό χάσμα με την Ελλάδα. Η εικόνα αυτή αντιστρέφεται το 2021 και το 2022, όταν οι καθαρές επενδύσεις γίνονται θετικές, για πρώτη φορά από το 2009.¹³ Ειδικά το 2022 οι καθαρές επενδύσεις

¹³ Στοιχεία μη χρηματοοικονομικών λογαριασμών Eurostat.

στην Ελλάδα προσεγγίζουν αυτές της Ευρωζώνης, με τη διαφορά να είναι μικρότερη των 0,5 ποσοστιαίων μονάδων του ΑΕΠ. Ωστόσο, το αναπτυξιακό κενό εξακολουθεί να είναι μεγάλο.

Διάγραμμα 2.7: Καθαρές επενδύσεις μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2013-2022)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 21.12.23)

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο παραγωγικός μετασχηματισμός της χώρας είναι μείζονα συνθήκη για τη διατηρησιμότητα της δυναμικής της οικονομίας και τον βιώσιμο μετασχηματισμό του αναπτυξιακού υποδείγματος. Η σημερινή παραγωγική δομή δεν είναι ανταγωνιστική, ενώ ο συνδυασμός χαμηλών αμοιβών και πολλών ωρών εργασίας συνθέτουν μια κατάσταση χαμηλής ποιότητας εργασίας και εργασιακού περιβάλλοντος. Εφόσον οι διαθέσιμοι πόροι αξιοποιηθούν για την παραγωγική αναβάθμιση της οικονομίας, το πρόγραμμα Next Generation EU θα μπορούσε να αποτελέσει μια ευκαιρία για την Ελλάδα ώστε να εξέλθει από την παγίδα χαμηλής παραγωγικότητας στην οποία βρίσκεται. Μια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να καταστήσει το μακροοικονομικό σύστημα περισσότερο ανθεκτικό σε εξωτερικές διαταραχές και βιώσιμο με όρους διατηρήσιμης στήριξης της ευημερίας.

2.3 Χρηματοοικονομικές εξελίξεις και προοπτικές

Η ενεργειακή κρίση έκανε εμφανή την ευθραυστότητα της ελληνικής οικονομίας. Οι κύριες εστίες αυτής της ευθραυστότητας αφορούν τη χρηματοοικονομική φερεγγυότητα βασικών τομέων της οικονομίας, και ειδικότερα τη φερεγγυότητα του δημόσιου τομέα και των νοικοκυριών. Η Ελλάδα, μαζί με την Κύπρο, ήταν τα κράτη-μέλη που επηρεάστηκαν περισσότερο από την ενεργειακή κρίση, σημειώνοντας μεγάλο έλλειμμα στο ήδη επιβαρυσμένο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών τους. Παρά την προσαρμογή που εκτιμάται ότι θα λάβει χώρα το 2024, το έλλειμμα θα παραμείνει υψηλό.¹⁴ Διεθνείς δείκτες διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, όπως ο δείκτης οικονομικής πολυπλοκότητας OEC και ο δείκτης IMD, κατατάσσουν την Ελλάδα στην τελευταία θέση στην ΕΕ και σημειώνουν την υποχώρησή της στην παγκόσμια κατάταξη το 2022.¹⁵

Ένα σημαντικό μέρος του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών οφείλεται στην αύξηση του εμπορικού ελλείμματος ενέργειας από περίπου 2% του ΑΕΠ το 2021 σε 6% το 2022. Σημειώνεται ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η αύξηση του ενεργειακού ελλείμματος ήταν από τις υψηλότερες στην ΕΕ. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει μια επιμέρους παράμετρο της χαμηλής διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, η οποία δύναται να βελτιωθεί μέσω της ενεργειακής αναβάθμισης της χώρας, η οποία θα στηρίζεται στις ΑΠΕ και στην εφαρμογή στοχευμένων πολιτικών ενέργειας και περιβαλλοντικής φορολογικής πολιτικής.

Βραχυπρόθεσμα, η προσαρμογή του εμπορικού ισοζυγίου ενέργειας το 2023, μετά την υποχώρηση του πληθωρισμού ενέργειας, δεν έχει εξομαλύνει ικανοποιητικά το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Επιπλέον, το έλλειμμα αυτό δεν αντισταθμίζεται από εισερχόμενες Άμεσες Ξένες Επενδύσεις στο κεφαλαιακό ισοζύγιο, με αποτέλεσμα να αυξάνεται το εξωτερικό χρέος της χώρας. Αυτό έχει αρνητικές συνέπειες για την προσαρμογή της καθαρής διεθνούς επενδυτικής θέσης, η οποία είναι μακράν η υψηλότερη στην ΕΕ (περίπου -144% του ΑΕΠ το 2022). Μπορεί το μεγαλύτερο μέρος του

¹⁴ Βλ. EC (2023a).

¹⁵ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. INE ΓΣΕΕ (2023) και Τράπεζα της Ελλάδος (2023β).

εξωτερικού χρέους να αφορά τις υποχρεώσεις του δημόσιου τομέα, οι οποίες απορρέουν από τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής, το επίμονο όμως έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών μειώνει τη ρευστότητα της οικονομίας και την καθιστά πιο ευάλωτη σε χρηματοοικονομικές διαταραχές, λόγω του αυξανόμενου εξωτερικού χρέους.

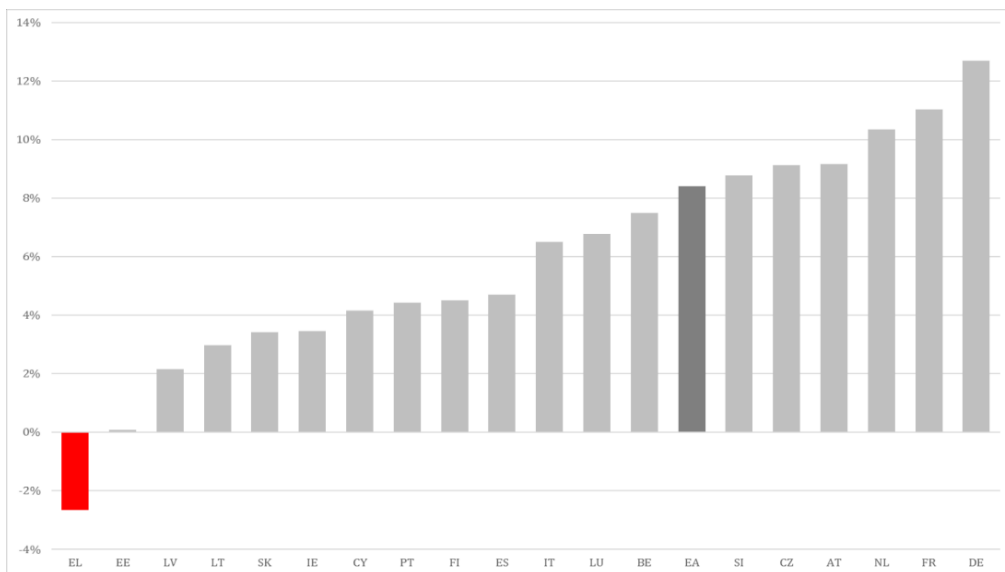
Πηγή ιδιαίτερης ανησυχίας αποτελεί επίσης η χρηματοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών. Η αύξηση των επιτοκίων σε συνδυασμό με τις πληθωριστικές πιέσεις εκτιμάται ότι επιβαρύνουν με τους πιο δυσμενείς όρους τα πιο φτωχά νοικοκυριά. Χαρακτηριστικό της κατάστασης των νοικοκυριών είναι ότι την άνοιξη του 2023 σημειώθηκε αύξηση μόνο στα καταναλωτικά δάνεια, ενώ τα στεγαστικά αυξήθηκαν οριακά το α' τρίμηνο του 2023, για να μειωθούν στη συνέχεια.¹⁶ Η χαμηλή φερεγγυότητα των νοικοκυριών δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα, αφού εφάμιλλη είναι η κατάσταση και στην Κύπρο, στην Πορτογαλία και στην Ολλανδία.¹⁷ Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας η φερεγγυότητά τους είναι ακόμα χαμηλότερη όταν λαμβάνονται υπόψη οι αποταμιεύσεις. Η Ελλάδα είναι το μόνο κράτος-μέλος της ΕΕ όπου τα νοικοκυριά εμφανίζουν αρνητικές αποταμιεύσεις (βλ. Διάγραμμα 2.8). Ο δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών, όπως αποτυπώνεται στον λόγο αποταμιεύσεις προς καταβληθέντες τόκους, υποχώρησε από 2,6 το 2021 σε -2,08 το 2022, φέρνοντας τα ελληνικά νοικοκυριά στην εύθραυστη και μη βιώσιμη κατάσταση ultra-Ponzi (βλ. Διάγραμμα 2.9).¹⁸

¹⁶ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2023).

¹⁷ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2023).

¹⁸ Στην ΕΕ ο αντίστοιχος δείκτης αυξήθηκε στο ίδιο διάστημα από 6,3 σε 7,3.

Διάγραμμα 2.8: Αποταμιεύσεις νοικοκυριών ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ στην Ευρωζώνη (2022)

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 28.12.23)

Διάγραμμα 2.9: Δείκτης φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα και των νοικοκυριών (2007-2025)

Πηγή: AMECO (Νοέμβριος 2023) και Eurostat (πρόσβαση: 9.1.24) (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Τα στοιχεία για τα έτη 2023 έως και 2025 αποτελούν εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Η επιδείνωση αυτή έρχεται να προστεθεί σε ένα περιβάλλον υψηλών μη εξυπηρετούμενων δανείων. Μπορεί τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια προς τις τράπεζες να έχουν υποχωρήσει σημαντικά, αλλά το α' εξάμηνο το ύψος των δανείων που διαχειρίζονται οι Εταιρείες Διαχείρισης Απαιτήσεων από Δάνεια και Πιστώσεις ανήλθε στα 89,4 δισ. ευρώ.¹⁹ Επί της ουσίας, από την πλευρά των νοικοκυριών, το ζήτημα των μη εξυπηρετούμενων δανείων εξακολουθεί να παραμένει κρίσιμο και συνδέεται με την κρίση των εισοδημάτων και τις χαμηλά αμειβόμενες θέσεις απασχόλησης, οι οποίες δεν βελτιώνουν τη δυνατότητά τους για αποπληρωμή των δανειακών τους υποχρεώσεων, τη σφιχτή νομισματική πολιτική, που δυσχεραίνει τους όρους αποπληρωμής του υφιστάμενου χρέους, και τον πληθωρισμό, που διαβρώνει το καταναλωτικό τους πρότυπο οδηγώντας σε συρρίκνωση της αποταμίευσής τους. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση που προκύπτει από το Διάγραμμα 2.9 είναι ότι η χαμηλή φερεγγυότητα των νοικοκυριών είναι άμεσα συνυφασμένη με τη χρηματοοικονομική κατάσταση του δημόσιου τομέα.

Αναφορικά με τη χρηματοοικονομική κατάσταση της Γενικής Κυβέρνησης, το 2023 και το 2024 θα αποτελέσουν, βάσει εκτιμήσεων, έτη δημοσιονομικής προσαρμογής της οικονομίας μετά τον σοβαρό εκτροχιασμό των βασικών δημοσιονομικών μεγεθών της, τον οποίο προκάλεσαν η μεγάλη ύφεση και τα μέτρα στήριξης της οικονομικής δραστηριότητας στη διάρκεια του πανδημικού σοκ. Ειδικότερα, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το 2023 το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα περιοριστεί τελικά στο 2,3% του ΑΕΠ (από 2,4% το 2022), ενώ το 2024 το συνολικό ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί στο -0,9% του ΑΕΠ. Σε αυτό το πλαίσιο, το δημοσιονομικό ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα ικανοποιεί το κριτήριο του -3% του ΑΕΠ.

Η εκτιμώμενη διεύρυνση του πρωτογενούς πλεονάσματος της Γενικής Κυβέρνησης την περίοδο 2023-2024 (από 0,1% του ΑΕΠ το 2022 στο 1,1% το 2023 και στο 2,5% το 2024) αναμένεται να επηρεάσει θετικά την εξέλιξη του δείκτη φερεγγυότητας του ελληνικού Δημοσίου. Από το Διάγραμμα 2.9 παρατηρούμε ότι το 2023 ο δείκτης φερεγγυότητας θα ανέλθει στο 0,3 (έναντι

¹⁹ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2023).

τιμής 0 το 2022), βρίσκεται όμως εντός του εύθραυστου χρηματοοικονομικού καθεστώτος Ponzi. Περαιτέρω αναβάθμιση του δείκτη φερεγγυότητας του Δημοσίου –ωστόσο εντός του καθεστώτος Ponzi– προβλέπεται και για το 2024, ενώ αμετάβλητος αναμένεται να παραμείνει ο δείκτης φερεγγυότητας της Γενικής Κυβέρνησης το 2025, δεδομένης της εκτίμησης για πρωτογενές πλεόνασμα και πληρωμές τόκων ύψους 2,6% και 3,4% του ΑΕΠ αντίστοιχα.

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι το ελληνικό Δημόσιο, τουλάχιστον για την επόμενη διετία, δεν θα καταφέρει να ανακτήσει το καθεστώς χρηματοπιστωτικής αξιοπιστίας κερδοσκόπου, το οποίο διατηρούσε την περίοδο 2016-2019 και απώλεσε το 2020 με το ξέσπασμα της πανδημίας. Παράλληλα όμως φαίνεται ότι ο δείκτης φερεγγυότητας του δημόσιου τομέα βρίσκεται σε αντίθετη σχέση με τον δείκτη φερεγγυότητας των νοικοκυριών. Σε συνάφεια με την πορεία του δείκτη φερεγγυότητας της Γενικής Κυβέρνησης, για το 2024 και το 2025 ο δείκτης φερεγγυότητας των νοικοκυριών εκτιμάται ότι θα παραμείνει σε καθεστώς ultra-Ponzi, με μερική μόνο βελτίωση. Η δημοσιονομική προσαρμογή υποβαθμίζει τη φερεγγυότητα των νοικοκυριών, αφού επηρεάζει τις ροές ρευστότητας μεταξύ κράτους και νοικοκυριών. Ο δημόσιος τομέας και τα νοικοκυριά βρίσκονται σε μια κατάσταση αβέβαιης φερεγγυότητας, η οποία μπορεί να αλλάξει μόνο μέσω της μεταβολής της επενδυτικής συμπεριφοράς των επιχειρήσεων και της προσαρμογής του εξωτερικού ισοζυγίου.

Η παραπάνω διαπίστωση αποκτά ιδιαίτερη σημασία, δεδομένων και των μεγάλων δημοσιονομικών προκλήσεων που συνεχίζει να αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία. Σε αυτές συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, *πρώτον* η επαναφορά των δημοσιονομικών περιορισμών και η επικείμενη εφαρμογή του νέου πλαισίου δημοσιονομικής διαχείρισης της ΕΕ, το οποίο, αν και φαίνεται ότι θα παρέχει μια σχετική ευελιξία ως προς το μείγμα και την ένταση της δημοσιονομικής προσαρμογής των κρατών-μελών, συντηρεί τις πιέσεις λιτότητας ειδικά προς τις πιο υπερχρεωμένες οικονομίες της, όπως η ελληνική, γεγονός που θα επηρεάσει αρνητικά τις προοπτικές μεγέθυνσης του ΑΕΠ.²⁰

²⁰ Περισσότερες πληροφορίες για τη νέα, υπό διαμόρφωση, δημοσιονομική αρχιτεκτονική της ΕΕ είναι διαθέσιμες στο: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2393.

Δεύτερον, η αβεβαιότητα όσον αφορά τη διάρκεια και την ένταση του πληθωριστικού σοκ, υπό το φως μάλιστα των πρόσφατων ανησυχητικών γεωπολιτικών εξελίξεων στη Μέση Ανατολή, και η επίπτωση που αυτό θα έχει αφενός στην εξέλιξη της πραγματικής δαπάνης στην οικονομία, ειδικά σε ένα περιβάλλον ανεπαρκών μισθολογικών αυξήσεων, και αφετέρου στην πολιτική επιτοκίων των κεντρικών τραπεζών. Αυτές οι δύο εξελίξεις θα επηρεάσουν αρνητικά τον πιστωτικό κίνδυνο και τον βαθμό φερεγγυότητας του ελληνικού Δημοσίου.

Τρίτον, η νέα γεωοικονομική και γεωπολιτική πραγματικότητα που διαμορφώνει, μεταξύ άλλων, η μετάβαση πολλών οικονομιών στην ατζέντα της ενίσχυσης της στρατηγικής τους αυτονομίας,²¹ γεγονός που πιθανόν να αναδείξει περαιτέρω τα χρόνια διαρθρωτικά-παραγωγικά ελλείμματα της ελληνικής οικονομίας, υποσκάπτοντας έτσι τον βαθμό ανθεκτικότητάς της, αλλά και τις προοπτικές διατηρήσιμης δημοσιονομικής προσαρμογής της.

Τέταρτον, η κλιματική κρίση και οι ραγδαίοι μετασχηματισμοί που λαμβάνουν χώρα στο τεχνο-οικονομικό υπόδειγμα της παγκόσμιας οικονομίας ως συνέπεια της ανάδυσης νέων mega-trends (αυτοματοποίηση, ψηφιοποίηση, δημογραφικό πρόβλημα κ.ά.)²² και ο αντίκτυπός τους στη χρηματοπιστωτική συνοχή του δημόσιου τομέα εξαιτίας του υψηλού κόστους διαχείρισης των επιπτώσεών τους, αλλά και των πιέσεων που αναμένεται να ασκήσουν στο παραγωγικό, το οργανωτικό και το γνωστικό πρότυπο της οικονομίας.

Η αποτελεσματική απόκριση στις παραπάνω προκλήσεις θα έχει άμεση επίδραση στη χρηματοοικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, αλλά θα εξαρτηθεί και από την επενδυτική συμπεριφορά του επιχειρηματικού τομέα και τις εξαγωγικές επιδόσεις της οικονομίας. Η προοπτική αυτή αποτυπώνεται στη σχέση των ισοζυγίων των θεσμικών τομέων της οικονομίας, που παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2.10.

Επίσης, για μια κριτική ανάλυση της σχετικής πρότασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής βλ. Theodoropoulou (2023) και για τις αποφάσεις του Ecofin της 20ής Δεκεμβρίου του 2023 βλ. Zettelmeyer (2023).

²¹ Βλ. Αργείτης (2023).

²² Βλ. σχετικά: <https://ec.europa.eu/assets/epsc/pages/espas/chapter1.html>.

Διάγραμμα 2.10: Ισοζύγια των θεσμικών τομέων της ελληνικής οικονομίας ως ποσοστά (%) του ΑΕΠ (2016-2025)

Πηγή: Eurostat και AMECO (υπολογισμοί INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 27.12.23)

Σημείωση: Ο αστερίσκος () επισημαίνει εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφορικά με την πορεία των ισοζυγίων και του ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας. Οι μη χρηματοοικονομικές και οι χρηματοοικονομικές επιχειρήσεις παρουσιάζονται ως ένας ενιαίος τομέας. Τα ισοζύγια αποτελούν την καθαρή παροχή (+) ή λήψη (-) χρηματοδότησης του εκάστοτε θεσμικού τομέα.*

Υπό τις τρέχουσες συνθήκες η διαταραχή που προκάλεσε αρχικά η πανδημική και εν συνεχεία η ενεργειακή κρίση και η κρίση κόστους ζωής μεταφράζεται στην παγιοποίηση ενός υψηλού ελλείμματος στο ισοζύγιο των νοικοκυριών. Με τη σειρά της, η χρηματοδότηση του ελλειμματικού αυτού ισοζυγίου καθιστά αναγκαία είτε την αύξηση του χρέους των νοικοκυριών είτε τη μείωση του πλούτου τους. Ταυτόχρονα, περιορίζεται σταδιακά το έλλειμμα του δημοσιονομικού ισοζυγίου, ενώ διατηρούν την πλεονασματική θέση τους ο επιχειρηματικός και ο εξωτερικός τομέας. Δηλαδή στην Ελλάδα το έλλειμμα των νοικοκυριών χρηματοδοτεί τη χρηματοοικονομική θέση των υπόλοιπων τομέων.

Η κατάσταση αυτή δεν είναι βιώσιμη για μια σειρά λόγους. Πρώτον, όπως αναφέρθηκε αμέσως παραπάνω, η ελλειμματική θέση των νοικοκυριών έχει αρνητική επίδραση στη χρηματοοικονομική τους φερεγγυότητα και στην κατανάλωσή τους. Δεύτερον, διατηρείται στο ακέραιο η αντίστροφη σχέση που

υπάρχει μεταξύ φερεγγυότητας δημόσιου τομέα και νοικοκυριών. Τρίτον, η πλεονασματική θέση του εξωτερικού τομέα συνιστά εκροή ρευστότητας από την εγχώρια οικονομία προς το εξωτερικό και αύξηση των υποχρεώσεων της Ελλάδας. Τέταρτον, η πλεονασματική θέση των επιχειρήσεων συνεπάγεται χαμηλή επενδυτική δραστηριότητα, η οποία υπολείπεται σημαντικά της (αδιανέμητης) κερδοφορίας τους.

Η μακροοικονομική και χρηματοοικονομική βιωσιμότητα της ελληνικής οικονομίας θα εξαρτηθεί από το αν μπορεί να μεταβληθεί η τρέχουσα κατάσταση, δηλαδή εάν ενεργοποιηθούν διαδικασίες μακροοικονομικού και παραγωγικού μετασχηματισμού της. Πρωταρχικός στόχος θα πρέπει να είναι η αύξηση της επενδυτικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων και η εναλλαγή του ισοζυγίου τους από πλεονασματική σε ελλειμματική θέση. Η ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας θα βελτιώσει τη διαρθρωτική της ανταγωνιστικότητα εξασφαλίζοντας την πλεονασματική θέση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών μεσομακροπρόθεσμα. Συνδυαστικά, η μεταβολή αυτών των δύο ισοζυγίων θα επιτρέψει την επίτευξη πλεονάσματος για τα νοικοκυριά, αποκαθιστώντας τη φερεγγυότητά τους και τη βιωσιμότητα της οικονομίας και της κοινωνίας.

Πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση περιλαμβάνουν τόσο παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας όσο και δημοσιονομικές παρεμβάσεις. Από την πλευρά της αγοράς εργασίας, η αύξηση του ποσοστού κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων και η επαναφορά της επεκτασιμότητας των συλλογικών συμβάσεων εργασίας θα αυξήσουν το μερίδιο των μισθών στο συνολικό εισόδημα, με ευεργετικές επιδράσεις στην κατανάλωση και στη φερεγγυότητα των νοικοκυριών. Στην κατεύθυνση αυτή θετική θα είναι επίσης η συμβολή της περαιτέρω αύξησης της απασχόλησης και η αύξηση των μισθών, πέραν του κατώτατου. Στο σκέλος της δημοσιονομικών παρεμβάσεων κρίνουμε ως αναγκαία την ουσιαστική αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής.

3. Εξέλιξη του πληθωρισμού και επίδρασή του στο βιοτικό επίπεδο

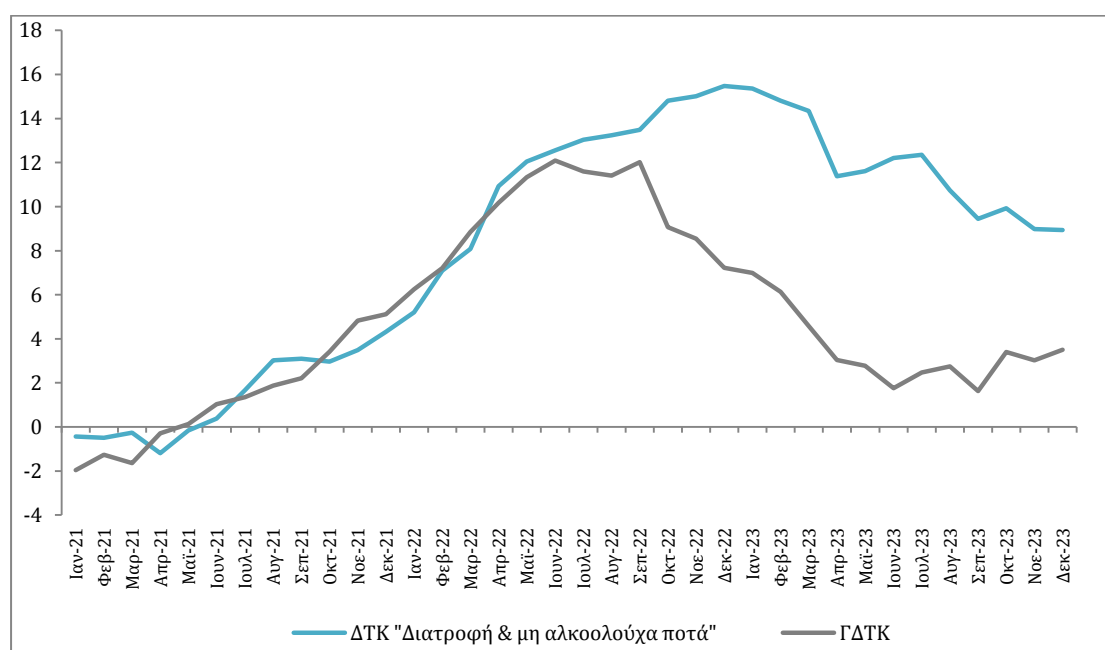
3.1 Εξέλιξη του ΓΔΤΚ και των ομάδων του

Παρά τη σημαντική αποκλιμάκωσή του το εννιάμηνο Οκτώβριος 2022-Ιούνιος 2023, ο ρυθμός αύξησης του ΓΔΤΚ παραμένει υψηλός, συμπιέζοντας περαιτέρω το πραγματικό εισόδημα και την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών. Ειδικότερα, σε ετήσια βάση, τον Δεκέμβριο του 2023, ο πληθωρισμός κατέγραψε αύξηση έναντι του Νοεμβρίου και ανήλθε στο 3,5% (Διάγραμμα 3.1), επίπεδο υψηλότερο κατά 1,8 ποσοστιαίες μονάδες του μέσου πληθωρισμού για τον μήνα Δεκέμβριο από την ένταξη της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ έως το ξέσπασμα της πληθωριστικής κρίσης. Παρά τις παρεμβάσεις που έχουν προωθηθεί και τα μέτρα νομισματικής πολιτικής που έχουν ληφθεί για τη μείωσή του, εξακολουθεί να υπάρχει έντονη αβεβαιότητα για την εξέλιξή του τους προσεχείς μήνες. Σε αυτούς συγκαταλέγονται η περαιτέρω όξυνση των γεωπολιτικών εντάσεων και οι επιπτώσεις τους στις τιμές ενέργειας, οι νέοι κίνδυνοι διατάραξης της παγκόσμιας εφοδιαστικής αλυσίδας, η άρση των μέτρων που είχαν εφαρμοστεί στο παρελθόν για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης, και κυρίως η εξέλιξη των περιθωρίων κέρδους.

Δεδομένου του υψηλού μεριδίου τους στη συνολική καταναλωτική δαπάνη, και συνεπώς στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών, ιδιαίτερα ανησυχητική τους τελευταίους μήνες είναι η εξέλιξη των τιμών στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά», με τον πληθωρισμό, παρά την ήπια μεσοσταθμική αποκλιμάκωσή του από τις αρχές του 2023, να διαμορφώνεται τον Δεκέμβριο του 2023, σε ετήσια βάση, στο υψηλό 8,9%, ποσοστό υπερδιπλάσιο εκείνου του ΓΔΤΚ (Διάγραμμα 3.1). Αξίζει να σημειωθεί ότι η έκρηξη των τιμών σε αυτή την κατηγορία αποτυπώνεται και στα στοιχεία της Eurostat για τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΕνΔΤΚ), σύμφωνα με τα οποία ο πληθωρισμός τον Δεκέμβριο του 2023 στη χώρα μας στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» ήταν ο δεύτερος υψηλότερος μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ-27 (Διάγραμμα 3.2), παρά το γεγονός ότι η χώρα μας κατέγραψε συνολικό

πληθωρισμό οριακά υψηλότερο του μέσου όρου της ΕΕ-27.²³ Ο υψηλός τιμάρθμος στη συγκεκριμένη κατηγορία αγαθών συνεχίζει να περιορίζει την αγοραστική δύναμη, ειδικά των νοικοκυριών με χαμηλά εισοδήματα, τα οποία, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, είναι αναγκασμένα είτε να αυξήσουν περισσότερο τις δαπάνες τους σε σχέση με τα άλλα εισοδηματικά κλιμάκια για να διατηρήσουν την κατανάλωσή τους είτε, εφόσον δεν διαθέτουν αποταμιεύσεις, να περιορίσουν δραστικά την κατανάλωσή τους, γεγονός που συνιστά κρίση αξιοπρεπούς διαβίωσης.

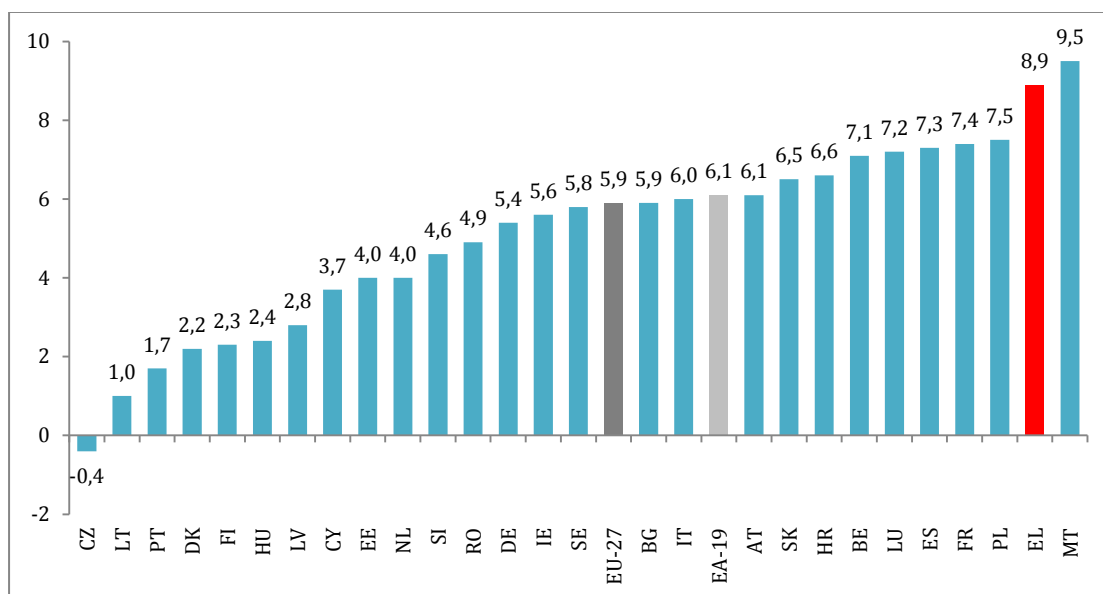
Διάγραμμα 3.1: Ρυθμός μεταβολής ΓΔΤΚ και Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» (Ιανουάριος 2021-Δεκέμβριος 2023, σε ετήσια βάση)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (πρόσβαση: 12.01.2024) (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ)

²³ Τον Δεκέμβριο ο ΕνΔΤΚ στην Ελλάδα αυξήθηκε σε ετήσια βάση κατά 3,7%, έναντι 3,4% στην ΕΕ-27.

Διάγραμμα 3.2: Ρυθμός μεταβολής ΕνΔΤΚ στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» στα κράτη-μέλη της ΕΕ-27 (Δεκέμβριος 2023, σε ετήσια βάση)

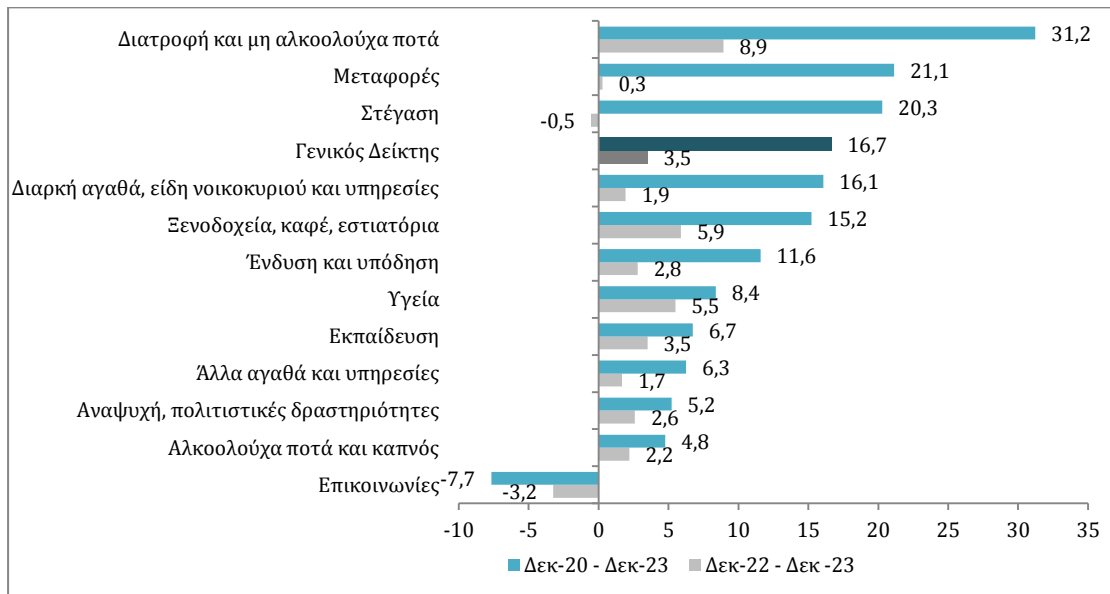

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 17.01.24)

Ανησυχητικό είναι επίσης το γεγονός ότι από το σύνολο των 12 βασικών κατηγοριών του ΓΔΚΤ, μόνο δύο («Επικοινωνίες» και «Στέγαση») εμφάνισαν, σε ετήσια βάση, τον μήνα Δεκέμβριο του 2023 αρνητική μεταβολή (Διάγραμμα 3.3). Από τις υπόλοιπες (πλην της κατηγορίας «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά»), οι μεγαλύτερες αυξήσεις εντοπίστηκαν στις κατηγορίες «Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια» (5,9%), «Υγεία» (5,5%) και «Εκπαίδευση» (3,5%).

Ιδιαίτερο προβληματισμό όμως δημιουργεί το στοιχείο ότι σε σύγκριση με τον Δεκέμβριο του 2020, πριν δηλαδή αρχίσει το κύμα της ακρίβειας, ο ΔΤΚ στην κατηγορία «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά» αυξήθηκε κατά 31,2%, ρυθμός σχεδόν διπλάσιος του αντίστοιχου του ΓΔΤΚ (Διάγραμμα 3.3). Η εκτίμηση της εκτίναξης των τιμών βασικών κατηγοριών αγαθών τα τελευταία τρία χρόνια είναι σημαντική για την αξιολόγηση της πτώσης του βιοτικού επιπέδου ευρύτερων κοινωνικών ομάδων εξαιτίας της σημαντικής υστέρησης στην προσαρμογή των ονομαστικών τους αποδοχών.

Διάγραμμα 3.3: Ρυθμός μεταβολής ΓΔΤΚ και ΔΤΚ βασικών κατηγοριών

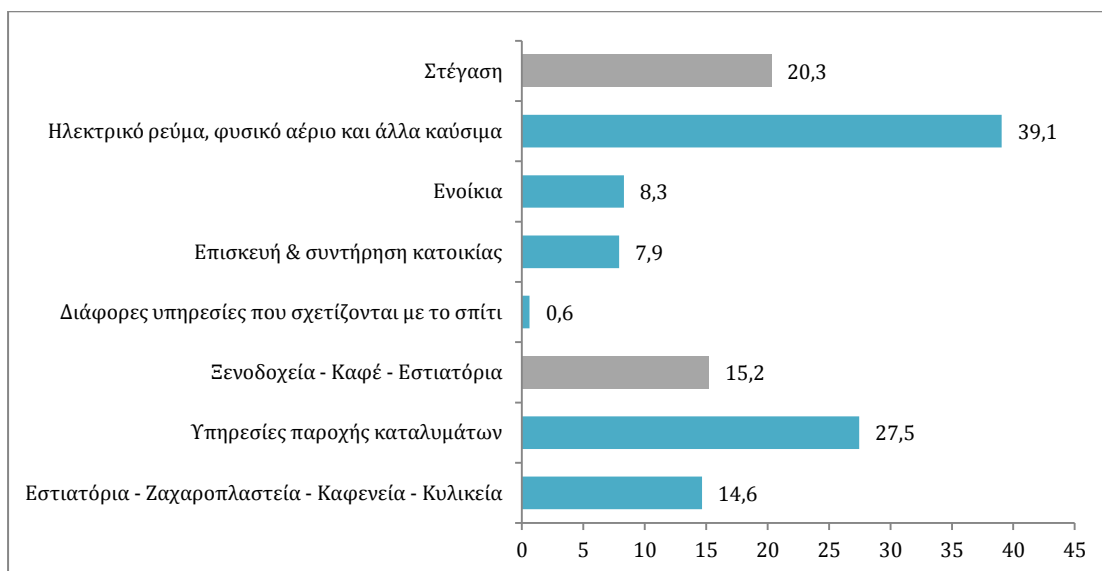
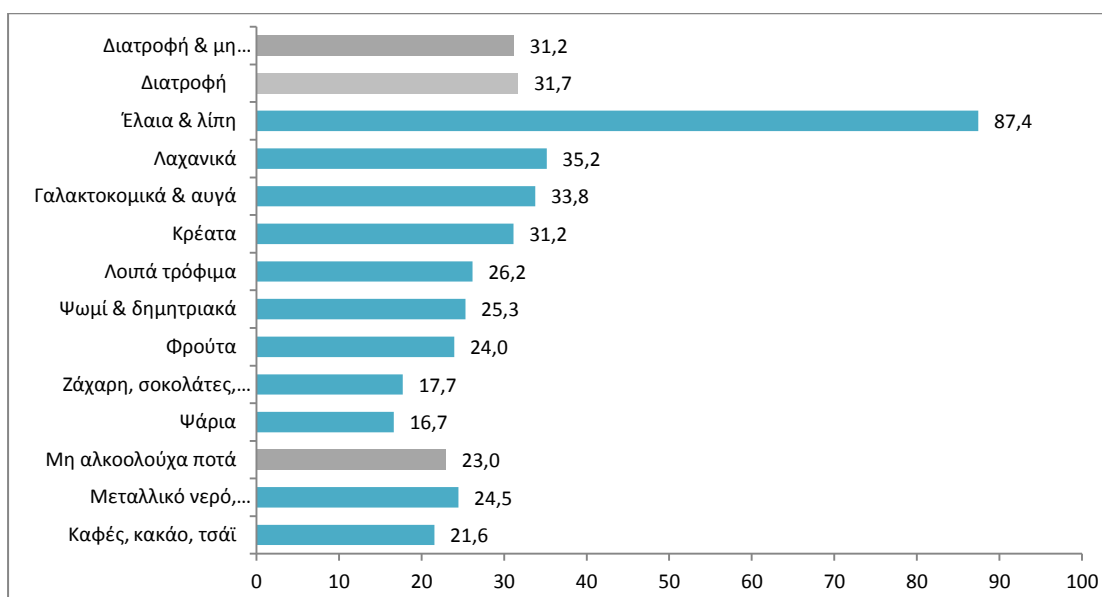
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (πρόσβαση: 12.01.2024) (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Μεγάλες αυξήσεις τιμών παρατηρούνται στο σύνολο σχεδόν των βασικών κατηγοριών του ΓΔΤΚ. Ειδικότερα, το διάστημα Δεκέμβριος 2020-Δεκέμβριος 2023, ο ΔΤΚ σημείωσε διψήφιο ρυθμό αύξησης στις κατηγορίες: «Μεταφορές» (21,1%), «Στέγαση» (20,3%), «Διαρκή αγαθά, είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες» (16,1%), «Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια» (15,2%) και «Ένδυση και υπόδηση» (11,6%). Αντίθετα, μονοψήφιο ρυθμό αύξησης εμφάνισε στις κατηγορίες «Υγεία» (8,4%), «Εκπαίδευση» (6,7%), «Άλλα αγαθά και υπηρεσίες» (6,3%), «Αναψυχή και πολιτιστικές δραστηριότητες» (5,2%) και «Αλκοολούχα ποτά και καπνός» (4,8%). Τέλος, στην κατηγορία «Επικοινωνίες» το επίπεδο του ΔΤΚ τον Δεκέμβριο του 2023 ήταν χαμηλότερο κατά 7,7% έναντι του αντίστοιχου επιπέδου τον Δεκέμβριο του 2020.

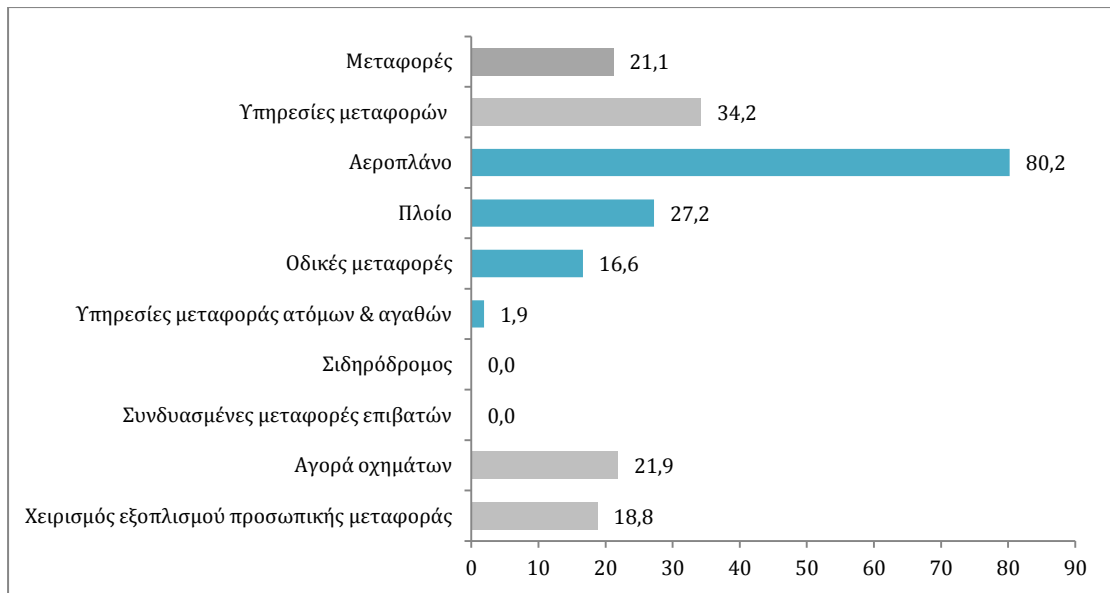
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά την επίπτωση του πληθωρισμού στο διαθέσιμο εισόδημα και στις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών έχουν τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.4, που απεικονίζουν την ποσοστιαία μεταβολή του ΔΤΚ σε επιμέρους υποκατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών τεσσάρων επιλεγμένων ομάδων του ΓΔΤΚ («Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά», «Στέγαση», «Ξενοδοχεία, Καφέ, Εστιατόρια» και «Μεταφορές»), οι οποίες

απορροφούν το μεγαλύτερο μερίδιο της καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών στη χώρα μας.²⁴

Διάγραμμα 3.4: Ρυθμός μεταβολής του ΔTK σε επιλεγμένες κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών και υποκατηγορίες τους (Δεκέμβριος 2020-Δεκέμβριος 2023)

²⁴ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, η δαπάνη στις συγκεκριμένες κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών αντιπροσώπευε το 2022 το 64,7% της συνολικής καταναλωτικής ζήτησης των νοικοκυριών στην Ελλάδα.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (πρόσβαση: 12.01.2024) (επεξεργασία: INE ΓΣΕΕ)

Όσον αφορά την ομάδα «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά», παρατηρούμε ότι ο υψηλός πληθωρισμός (31,2%) που κατέγραψε την τριετία Δεκέμβριος 2020-Δεκέμβριος 2023 τροφοδοτήθηκε από την αύξηση των τιμών στις κατηγορίες «Έλαια και λίπη» (87,4%) και «Λαχανικά» (35,2%), ενώ αξιοσημείωτη άνοδος του τιμαρίθμου παρατηρήθηκε και σε άλλα βασικά είδη διατροφής, όπως στα «Γαλακτοκομικά και αυγά» (33,8%), στα «Κρέατα» (31,2%) και στην ομάδα «Ψωμί και δημητριακά» (25,3%). Ιδιαίτερα υψηλός, αν και ηπιότερος σε σύγκριση με εκείνον των ειδών διατροφής, ήταν και ο πληθωρισμός στην κατηγορία «Μη αλκοολούχα ποτά» (23%), με τα προϊόντα που ανήκουν στις υποκατηγορίες «Μεταλλικό νερό, αναψυκτικά και χυμοί φρούτων» και «Καφές, κακάο, τσάι» να σημειώνουν το διάστημα Δεκέμβριος 2020-Δεκέμβριος 2023 αυξήσεις τιμών 24,5% και 21,6%, αντίστοιχα.

Αναφορικά με την κατηγορία «Στέγαση», τη μεγαλύτερη αύξηση τιμών το διάστημα Δεκέμβριος 2020-Δεκέμβριος 2023 εμφάνισε η υποκατηγορία «Ηλεκτρικό ρεύμα, φυσικό αέριο και άλλα καύσιμα» (39,1%), τα «Ενοίκια» (8,3%), τα αγαθά και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με την «Επισκευή και συντήρηση κατοικίας» (7,9%), ενώ οι τιμές στην υποκατηγορία «Διάφορες υπηρεσίες που σχετίζονται με το σπίτι» σημείωσαν οριακή άνοδο (0,6%). Εξετάζοντας την εξέλιξη του δείκτη τιμών στην κατηγορία «Ξενοδοχεία, Καφέ,

Εστιατόρια», παρατηρούμε ότι στην άνοδό του την τελευταία τριετία κατά 15,2% συνέβαλε η αύξηση του τιμαρίθμου στις «Υπηρεσίες παροχής καταλυμάτων» (27,5%), ενώ συγκριτικά αρκετά χαμηλότερος ήταν ο πληθωρισμός στην υποκατηγορία «Εστιατόρια, ζαχαροπλαστεία, καφεενία, κυλικεία» (14,6%). Τέλος, αξιοσημείωτη αύξηση τιμών σημειώθηκε το ίδιο διάστημα και στις τιμές των αγαθών και υπηρεσιών που εμπίπτουν στην κατηγορία «Μεταφορές» με την υψηλότερη να εμφανίζεται στην υποκατηγορία «Υπηρεσίες μεταφορών» (34,2%), εξαιτίας, μεταξύ άλλων, της ανόδου του κόστους μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο και πλοίο (80,2% και 27,2% αντίστοιχα), ενώ οι τιμές στις υποκατηγορίες «Αγορά οχημάτων» και «Χειρισμός εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς» σημείωσαν άνοδο της τάξης του 21,9% και 18,8% αντίστοιχα.

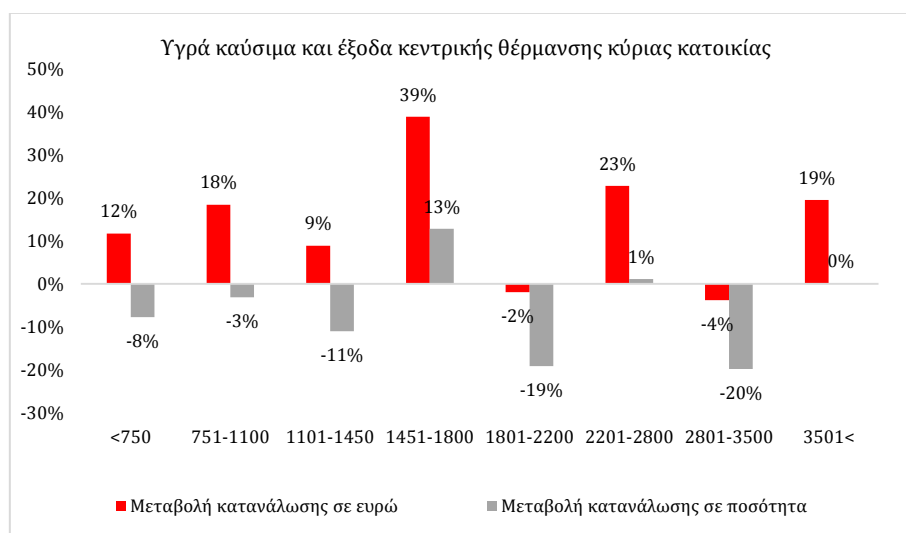
3.2 Μεταβολές στο καταναλωτικό πρότυπο και στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών

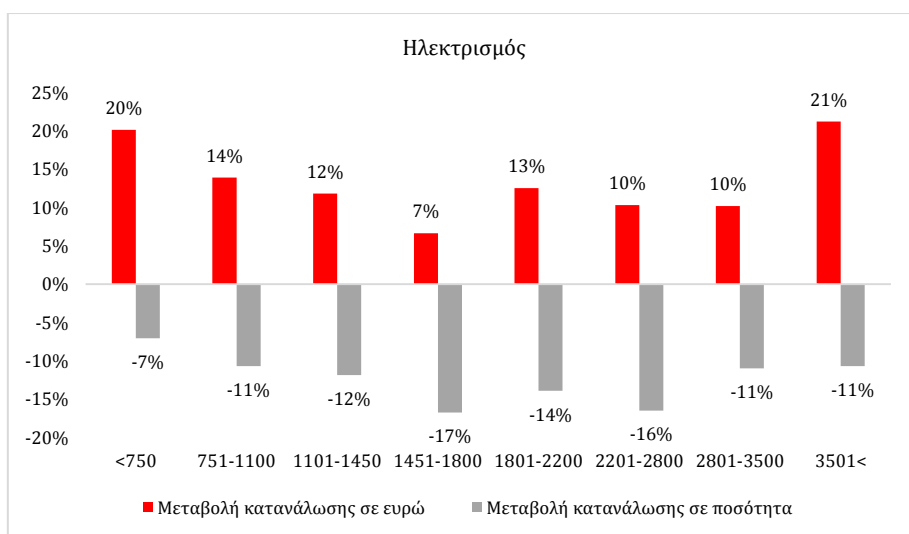
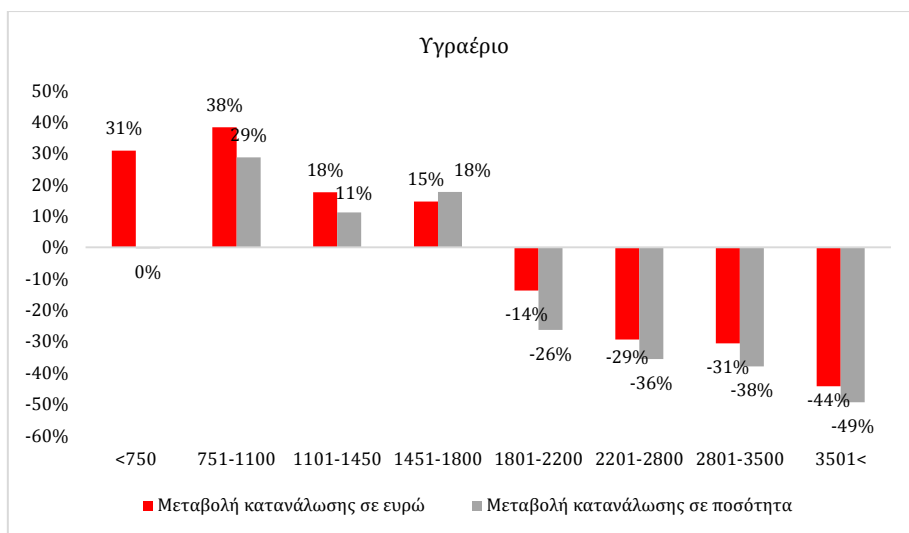
Οι αυξήσεις του κατώτατου μισθού σε συνδυασμό με τα κυβερνητικά μέτρα για την αντιμετώπιση του κύματος ακρίβειας περιόρισαν ως έναν βαθμό τις αρνητικές πιέσεις που άσκησε ο πληθωρισμός στην κατανάλωση κυρίως των πιο ευάλωτων νοικοκυριών και κατ' επέκταση στο βιοτικό τους επίπεδο. Ωστόσο, η πραγματική επίδραση της ακρίβειας στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο επηρέασε το καταναλωτικό τους πρότυπο. Ανάλογα με το είδος του αγαθού, οι μεταβολές στην κατανάλωση, όταν αυτή μετριέται σε ποσότητες αντί σε ευρώ, μπορεί να είναι πιο μεγάλη για τα φτωχότερα νοικοκυριά.

Τα Διαγράμματα 3.5, 3.6 και 3.7 παρουσιάζουν την ποσοστιαία μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης συγκεκριμένων αγαθών, για την περίοδο 2021-2022, σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης, και κατά προέκταση εισοδήματος. Ειδικότερα, το Διάγραμμα 3.5 εστιάζεται στα προϊόντα ενέργειας. Στην κατηγορία «Υγρά καύσιμα και έξοδα κεντρικής θέρμανσης κύριας κατοικίας» οι μεταβολές της κατανάλωσης είναι ανομοιογενείς. Τα νοικοκυριά με τη χαμηλότερη δαπάνη και αυτά με χαμηλά προς μεσαία δαπάνη, παρ' ότι

μείωσαν την κατανάλωσή τους σε ποσότητα (από -3% έως -11% ανάλογα με το επίπεδο συνολικής κατανάλωσης), πλήρωσαν το 2022 παραπάνω ευρώ σε σχέση με το 2021. Αντιθέτως, τα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια είχαν τη δυνατότητα να προσαρμόσουν καλύτερα τη δαπάνη τους, αφού η κατανάλωση σε ευρώ ήταν ανάλογη της κατανάλωσης σε ποσότητα. Στην κατηγορία «Υγραέριο» σε χειρότερη θέση βρέθηκαν τα φτωχότερα νοικοκυριά, αφού, διατηρώντας το ίδιο επίπεδο κατανάλωσης σε σχέση με το 2021, η δαπάνη τους αυξήθηκε κατά 31%. Σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες η δαπάνη ήταν ανάλογη του όγκου κατανάλωσης. Τέλος, στην κατηγορία «Ηλεκτρισμός» όλα τα κλιμάκια περιόρισαν δραστικά την κατανάλωσή τους, αλλά η δαπάνη τους αυξήθηκε. Η αύξηση της δαπάνης ήταν υψηλότερη για τα φτωχότερα και τα πλουσιότερα νοικοκυριά, ενώ η μείωση της κατανάλωσης ήταν εντονότερη στα μεσαία κλιμάκια.

Διάγραμμα 3.5: Μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης αγαθών ενέργειας σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης (2021-2022)

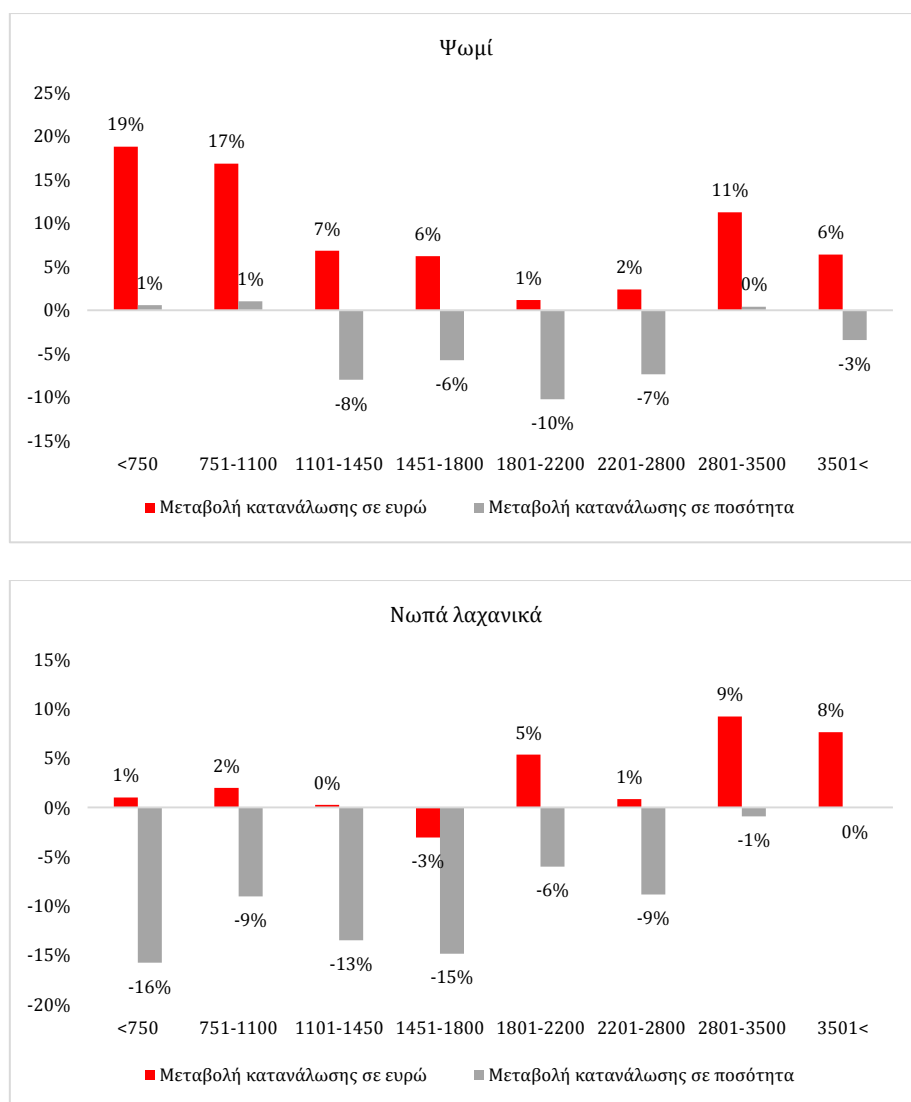
Πηγή: Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών (2021 και 2022) (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

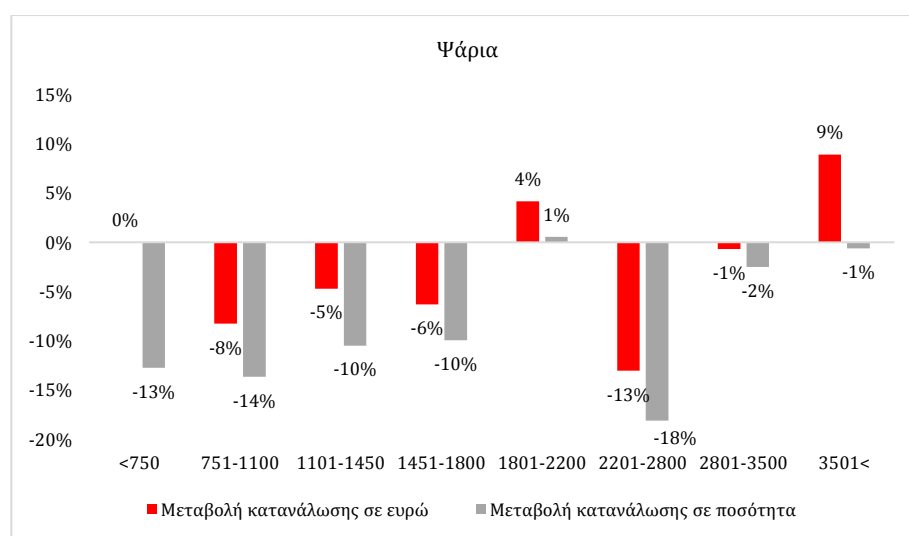
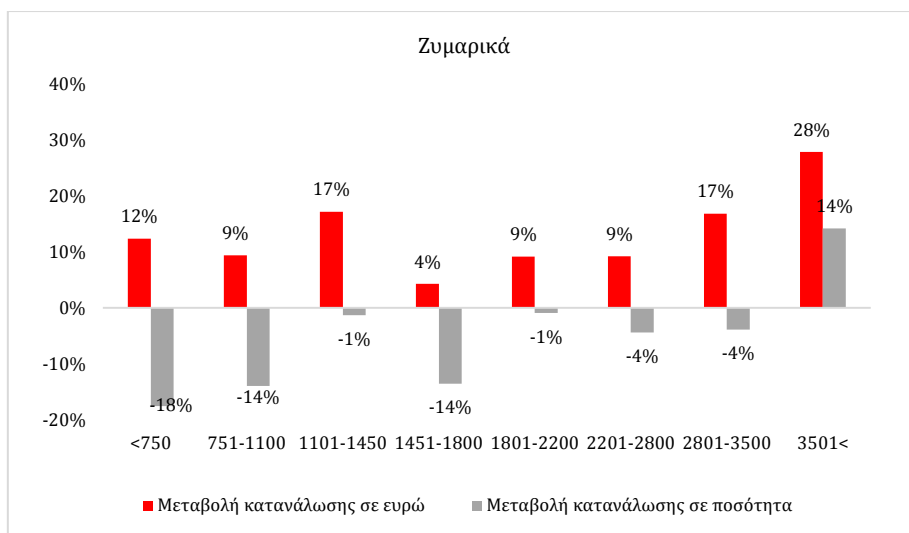
Η εικόνα αυτή αποτυπώνει συνολικά διαφορετικές δυναμικές που εμφανίζονται στη συμπεριφορά των νοικοκυριών ανάλογα με το επίπεδο της δαπάνης τους και του κόστους διαβίωσης. Ειδικότερα, για τα νοικοκυριά με τη χαμηλότερη δαπάνη η επιβάρυνση σε όρους ευρώ ήταν πολύ υψηλότερη, αν αναλογιστούμε και τις περιορισμένες δυνατότητες όσον αφορά την προσαρμογή του όγκου κατανάλωσης.

Το Διάγραμμα 3.6 παρουσιάζει τις αντίστοιχες μεταβολές για επιλεγμένες κατηγορίες τροφίμων. Στην κατηγορία «Ψωμί», που αποτελεί βασικό αγαθό, δεν υπήρξε δυνατότητα προσαρμογής της κατανάλωσης των φτωχότερων νοικοκυριών και γι' αυτόν τον λόγο παρατηρείται υπέρμετρη αύξηση της

δαπάνης τους, σε σύγκριση με τα άλλα κλιμάκια. Αντιθέτως, στην κατηγορία «Νωπά λαχανικά» υπήρξε μεγάλη μείωση της κατανάλωσης σε όλα τα νοικοκυριά, πλην εκείνων με τη μεγαλύτερη δαπάνη. Παρόμοια είναι η εικόνα και για την κατηγορία «Ζυμαρικά», ενώ στην κατηγορία «Ψάρι» υπάρχουν άνισα αποτελέσματα, αφού, για παράδειγμα, τα φτωχότερα νοικοκυριά μείωσαν κατά 13% την κατανάλωσή τους, έχοντας όμως την ίδια δαπάνη. Σε άλλα επίπεδα κατανάλωσης, η δαπάνη ήταν στην ίδια κατεύθυνση με την κατανάλωση.

Διάγραμμα 3.6: Μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης για επιλεγμένα τρόφιμα σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης (2021-2022)

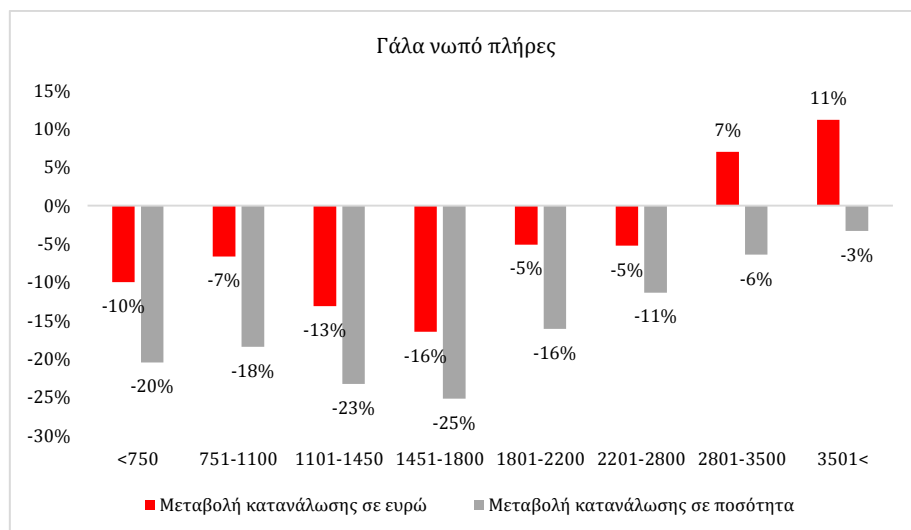
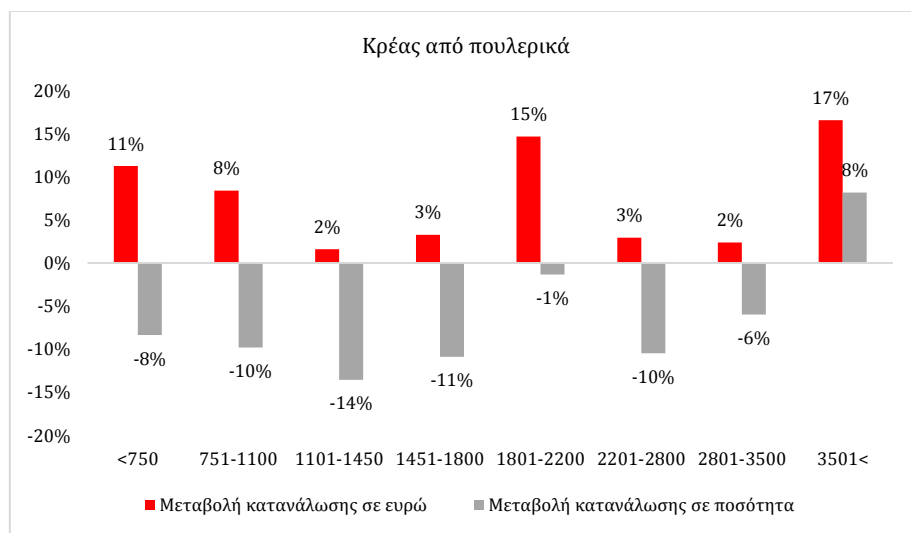
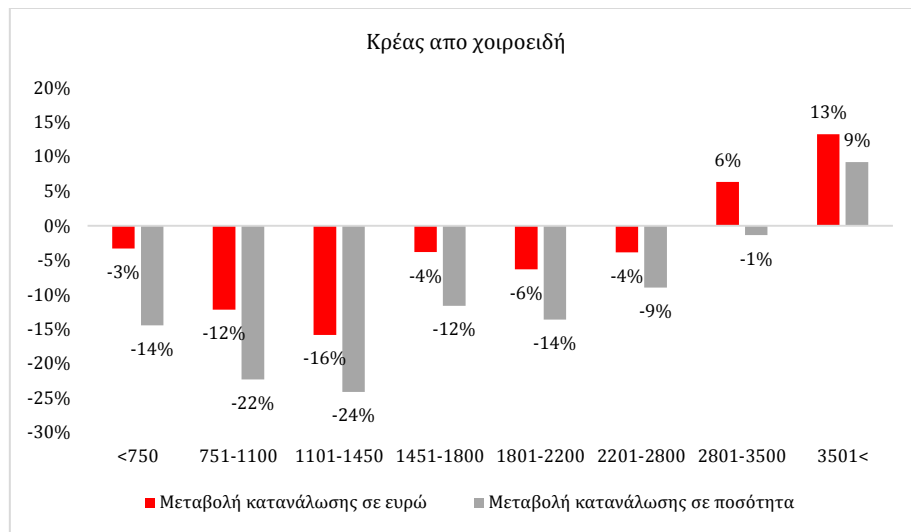

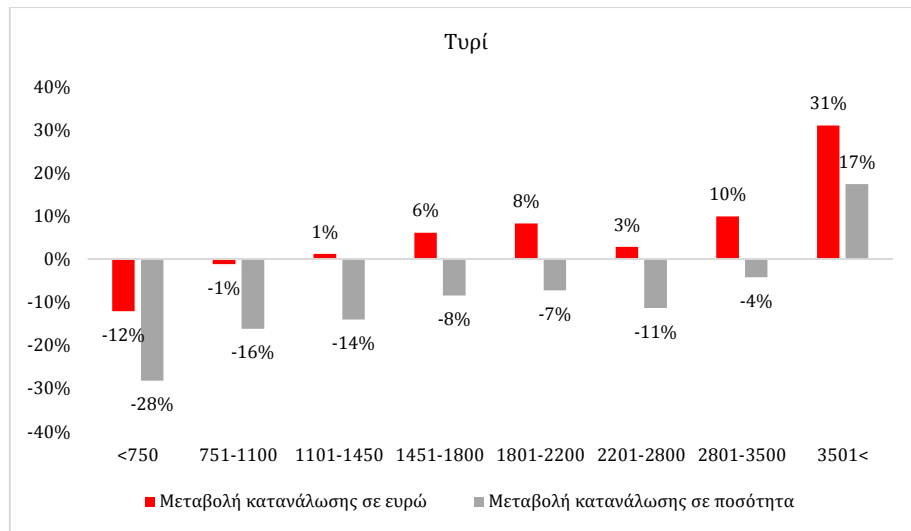

Πηγή: Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών (2021 και 2022) (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Σημαντικές μεταβολές στην κατανάλωση παρατηρούνται και στις κατηγορίες «Κρέας από χοιροειδή» και «Κρέας από πουλερικά». Στην πρώτη περίπτωση, η μείωση της κατανάλωσης συνοδεύτηκε και από έναν μικρότερου μεγέθους περιορισμό της δαπάνης, ενώ στη δεύτερη η δαπάνη αυξήθηκε παρά τη μείωση της κατανάλωσης. Η κατανάλωση και η δαπάνη για γάλα εξελίχθηκε με περίπου τον ίδιο τρόπο, όπως και για το χοιρινό κρέας. Αντιθέτως, στην κατηγορία «Τυρί» τα νοικοκυριά με τη χαμηλότερη δαπάνη μείωσαν παραπάνω από ¼ την κατανάλωσή τους, ενώ στα μεσαία επίπεδα κατανάλωσης, η δαπάνη αυξήθηκε ακόμα κι αν η κατανάλωση μειώθηκε.

Διάγραμμα 3.7: Μεταβολή της μέσης μηνιαίας κατανάλωσης κρέατος και γαλακτοκομικών προϊόντων, σε ευρώ και σε ποσότητα ανά επίπεδο δαπάνης (2021-2022)

Πηγή: Έρευνα οικογενειακών προϋπολογισμών (2021 και 2022) (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ)

Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν μια σοβαρή υποβάθμιση στο βιοτικό επίπεδο της μεγαλύτερης μερίδας των νοικοκυριών και απόκλιση του από το επίπεδο ευημερίας των πιο πλούσιων νοικοκυριών. Οι μεταβολές αυτές, τόσο σε απόλυτο επίπεδο όσο και συγκριτικά μεταξύ των νοικοκυριών, είναι κρίσιμο να αξιολογούνται όχι μόνο σε χρηματικούς όρους αλλά και σε επίπεδο ποσοτήτων, καθώς το τελευταίο μέγεθος είναι που καθορίζει εντέλει το βιοτικό επίπεδο. Στην περίπτωση της Ελλάδας παρατηρούμε τη δημιουργία ενός χάσματος στο επίπεδο ευημερίας μεταξύ των χαμηλότερων και των μεσαίων εισοδημάτων από τη μία πλευρά και των υψηλότερων εισοδημάτων από την άλλη.

Σε αυτό το πλαίσιο, προκύπτουν δύο ζητήματα. Πρώτον, η διατήρηση του πληθωρισμού στα «Τρόφιμα και μη αλκοολούχα ποτά» σε υψηλά επίπεδα θα προκαλέσει περαιτέρω διάβρωση της αγοραστικής δύναμης των μισθών και των εισοδημάτων για πολλές κατηγορίες εργαζομένων και περαιτέρω συμπίεση της κατανάλωσης και υποβάθμιση του βιοτικού τους επιπέδου. Δεύτερον, οι δημοσιονομικές εξελίξεις στην Ευρωζώνη και η εξέλιξη του δημοσιονομικού περιθωρίου της ελληνικής οικονομίας δημιουργεί προβληματισμό ως προς τη στήριξη των νοικοκυριών χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος. Εκτός από ρυθμιστικές παρεμβάσεις στη λειτουργία της αγοράς, είναι επίσης αναγκαίο να επαναπροσδιοριστεί άμεσα το μείγμα των μέτρων δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής που θα μπορούσαν να ανακόψουν το κύμα της ακρίβειας

και να προστατέψουν την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών. Η παρούσα Ενδιάμεση Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ υποστηρίζει ότι ένας συνδυασμός αύξησης των μισθών, πέραν του κατώτατου, και επέκτασης των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας είναι καθοριστικός για την ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών με χαμηλά και μεσαία εισοδήματα και την προστασία του βιοτικού επιπέδου τους.

4. Η μακροοικονομική έκθεση της Ελλάδας στην πράσινη μετάβαση

Η Συμφωνία του Παρισιού, η οποία εγκρίθηκε το 2015 από 196 χώρες, εισηγήθηκε έναν κοινό στόχο για τον περιορισμό της υπερθέρμανσης του πλανήτη σε επίπεδα πολύ κάτω των 2°C (κατά προτίμηση 1,5°C) σε σύγκριση με τα προβιομηχανικά επίπεδα.²⁵ Έθεσε ως στόχο την ενεργοποίηση σε εθνικό επίπεδο μιας μετασχηματιστικής προσπάθειας διαρθρωτικών αλλαγών στην κατεύθυνση του περιορισμού των εκπομπών άνθρακα (decarbonisation).²⁶ Η μετάβαση σε χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα αποτελεί μια ταχεία διαρθρωτική αλλαγή, όπου οι δραστηριότητες παραγωγής χαμηλών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου αναπτύσσονται, ενώ οι δραστηριότητες παραγωγής υψηλών εκπομπών περιορίζονται. Για να επιτευχθεί η μετάβαση σε μηδενικούς ρύπους, απαιτείται να συμπιεστούν –έως και να εξαφανιστούν– συγκεκριμένες δραστηριότητες παραγωγής και να αναπτυχθούν άλλες, με παραγωγικές διαδικασίες και εμπορεύματα που χαρακτηρίζονται από ουδετερότητα στις συνολικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα.²⁷ Αυτή η διαρθρωτική αλλαγή δεν μπορεί να προκύψει τυχαία· θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα της εφαρμογής διαρθρωτικών περιβαλλοντικών πολιτικών, μεταβαλλόμενων προτιμήσεων και καταναλωτικών προτύπων, αλλά και τεχνολογικών εξελίξεων.

Στο πλαίσιο αυτό, οι μακροοικονομικές συνέπειες της πράσινης μετάβασης θα προσδιοριστούν από την τρέχουσα εξάρτηση κάθε οικονομίας από τις δραστηριότητες παραγωγής έντασης εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Η εξάρτηση αυτή είναι πολυδιάστατη, καθώς μια χώρα μπορεί να βασίζεται σε αυτές τις δραστηριότητες παραγωγής για τη μεγέθυνσή της, την άντληση δημοσιονομικών εσόδων, τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και εισοδημάτων για τους εργαζομένους, καθώς και για την κατάσταση του εξωτερικού της ισοζυγίου, αφού αυτές οι δραστηριότητες παραγωγής με τις καθαρές εξαγωγές τους συμβάλλουν στο εμπορικό ισοζύγιο και στο ισοζύγιο τρεχουσών

²⁵ Βλ. UNFCCC (2015).

²⁶ Βλ. UNCTAD (2021).

²⁷ Semieniuk et al. (2021).

συναλλαγών.²⁸ Επομένως, ο ρυθμός με τον οποίο προχωρά η πράσινη μετάβαση και οι επιπτώσεις της στην οικονομία, στο δημοσιονομικό σύστημα, στο εξωτερικό ισοζύγιο αλλά και στην κοινωνία καθορίζονται από την παραγωγική και τεχνολογική δομή καθώς και από τους υπάρχοντες αναπτυξιακούς θεσμούς μιας χώρας.

Ο προσδιορισμός και η εκτίμηση αυτών των διαφορετικών διαστάσεων της μακροοικονομικής ευαλωτότητας των χωρών είναι καίριας σημασίας. Οι ίδιες «πράσινες πολιτικές» μπορεί να αποδειχτούν περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικές ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε χώρας και την εξάρτησή της από συγκεκριμένους κλάδους. Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζουμε ποσοτικές εκτιμήσεις για τις μακροοικονομικές επιπτώσεις της μετάβασης της Ελλάδας σε χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα. Αξιολογείται η εξωτερική, δημοσιονομική και κοινωνικοοικονομική έκθεση της Ελλάδας στην πράσινη μετάβαση και, λαμβάνοντας υπόψη την ικανότητά της να προσαρμόσει την παραγωγική της δομή ή να απορροφήσει τυχόν αρνητικές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, αναλύεται ο βαθμός ευαλωτότητάς της σε μια ταχεία πράσινη μετάβαση.

Η βασική υπόθεση εργασίας είναι ότι κατά τη διάρκεια της μετάβασης σε μηδενικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα οι δραστηριότητες παραγωγής χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα («ανατέλλουσες δραστηριότητες παραγωγής» – sunrise industries) αποκτούν μεγαλύτερη σημασία, ενώ οι δραστηριότητες παραγωγής υψηλών εκπομπών («δραστηριότητες παραγωγής σε δύση» – sunset industries) υποχωρούν.²⁹ Ακολουθώντας την κατηγοριοποίηση των Magacho et al. (2023), ορίζουμε ως δραστηριότητες παραγωγής υψηλής έντασης εκπομπών άνθρακα («δραστηριότητες παραγωγής σε δύση») τις ακόλουθες: «Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα», «Παραγωγή τσιμέντου, ασβέστη και γύψου», «Παραγωγή μεταλλευμάτων χάλυβα», «Παραγωγή μεταλλευμάτων αλουμινίου», «Παραγωγή αζωτούχων λιπασμάτων» και «Εξόρυξη ορυκτών καυσίμων (άνθρακας, πετρέλαιο και φυσικό αέριο)». Στη συνέχεια, λαμβάνουμε υπόψη τις κλαδικές

²⁸ Magacho et al. (2023).

²⁹ Βλ. Downie & Stubbs (2013) και Semieniuk et al. (2021).

διασυνδέσεις –δηλαδή τη ζήτηση για ενδιάμεσες εισροές τις οποίες αυτές οι δραστηριότητες παραγωγής δημιουργούν αλλά και την προσφορά ενδιάμεσων εισροών σε άλλες δραστηριότητες παραγωγής– για να υπολογίσουμε τις άμεσες και τις έμμεσες επιπτώσεις της παύσης της οικονομικής δραστηριότητάς τους στο σύνολο της οικονομίας. Για να υπολογίσουμε τις μακροοικονομικές και τις κοινωνικές επιπτώσεις της μετάβασης, υποθέτουμε ότι οι προαναφερθείσες δραστηριότητες παραγωγής θα πρέπει σταδιακά να υποχωρήσουν, έως ότου παύσουν εντελώς, και αντικατασταθούν από τις «ανατέλλουσες δραστηριότητες παραγωγής», των οποίων τα παραγόμενα εμπορεύματα είναι φιλικότερα στο περιβάλλον.

Πίνακας 4.1: Δραστηριότητες παραγωγής σε δύση

Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα

Παραγωγή τσιμέντου, ασβέστη και γύψου

Παραγωγή μεταλλευμάτων χάλυβα

Παραγωγή μεταλλευμάτων αλουμινίου

Παραγωγή αζωτούχων λιπασμάτων

Εξόρυξη ορυκτών καυσίμων (άνθρακας, πετρέλαιο και φυσικό αέριο).

Πηγή: Magacho et al. (2023)

Σημείωση: Οι δραστηριότητες παραγωγής σε δύση εντοπίστηκαν με τη χρήση ενός υβριδικού υποδείγματος εισροών-εκροών, το οποίο λαμβάνει υπόψη την παραγωγή αποβλήτων και διοξειδίου του άνθρακα.

4.1 Παράγοντες που αναδεικνύουν την έκθεση και την ευαλωτότητα της οικονομίας στην πράσινη μετάβαση

Εκτιμούμε τις επιπτώσεις της μετάβασης σε μηδενικούς ρύπους, εστιάζοντας σε τρεις παράγοντες: 1) στη συμβολή αυτών των δραστηριοτήτων παραγωγής στη δημιουργία φορολογικών εσόδων, 2) στη συμβολή τους στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και εισοδήματος για τους εργαζομένους και 3) στη συμβολή τους

στο εξωτερικό ισοζύγιο. Επομένως, η συνολική έκθεση της Ελλάδας στην πράσινη μετάβαση είναι ένα διανυσματικό μέγεθος που εξαρτάται από τη συνολική συμβολή των τριών αυτών συνιστωσών. Στη συνέχεια αναλύονται αυτές οι τρεις συνιστώσες και παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της ανάλυσης, η οποία γίνεται με τη χρήση ενός σύγχρονου μοντέλου εισροών-εκροών, το οποίο αξιοποιεί στοιχεία του υβριδικού πίνακα εισροών-εκροών EORA-26 Hybrid-MRIO, που περιλαμβάνει επιπρόσθετα δεδομένα για τη χρήση υλικών, αποβλήτων και εκπομπών, καθώς και της βάσης δεδομένων Exiobase 3xt.³⁰

Εξωτερική έκθεση

Προκειμένου να ληφθεί υπόψη η εξωτερική έκθεση της Ελλάδας στην πράσινη μετάβαση, εκτιμούμε την εξάρτηση των ελληνικών εξαγωγών από τις ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση, υπολογίζοντας την κλαδική καθαρή συμμετοχή τους στο εξωτερικό ισοζύγιο. Το μέτρο αυτό δείχνει τον όγκο των καθαρών εξαγωγών που θα έπαυαν αν η Ελλάδα σταματούσε να εξάγει τα εμπορεύματα αυτών των δραστηριοτήτων, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις άμεσες όσο και τις έμμεσες εξαγωγές. Η συνολική συμβολή προκύπτει από το άθροισμα της έμμεσης και της άμεσης συμβολής. Πρέπει να σημειωθεί ότι ένα ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο εξακολουθεί να είναι πηγή μακροοικονομικών ανισοροπιών στον βαθμό που αυξάνει το εξωτερικό χρέος μιας χώρας και επιδεινώνει τη διεθνή επενδυτική της θέση.

Δημοσιονομική έκθεση

Σημαντική είναι η εξάρτηση των φορολογικών εσόδων από τις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση, υπολογίζοντας τόσο την άμεση συμβολή των συγκεκριμένων κλάδων στα φορολογικά έσοδα όσο και την έμμεση συμβολή τους, μέσω της παροχής και ζήτησης ενδιάμεσων εισροών στην υπόλοιπη οικονομία. Η συνολική συμβολή προκύπτει από το άθροισμα της έμμεσης και της άμεσης συμβολής.

³⁰ Βλ. και Magacho et al. (2023). Όλοι οι υπολογισμοί έγιναν με τη χρήση της γλώσσας προγραμματισμού R.

Κοινωνικοοικονομική έκθεση

Με αντίστοιχο τρόπο, εκτιμούμε την εξάρτηση της απασχόλησης και της δημιουργίας εισοδήματος από εργασία που προκύπτει με άμεσο και έμμεσο τρόπο από τις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση. Η συνολική συμβολή προκύπτει από το άθροισμα της έμμεσης και της άμεσης συμβολής, ξεχωριστά για την απασχόληση και το εισόδημα από εργασία.

Ευαλωτότητα

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι υψηλή έκθεση σε μία ή περισσότερες διαστάσεις (εξωτερική, δημοσιονομική, κοινωνικοοικονομική) δεν σημαίνει απαραίτητα ότι μια χώρα θα επηρεαστεί σημαντικά κατά τη μετάβαση σε χαμηλές εκπομπές ρύπων. Μια χώρα με υψηλές παραγωγικές και τεχνολογικές δυνατότητες μπορεί να αναπροσαρμόσει την παραγωγή εμπορευμάτων ευκολότερα από μια χώρα με λιγότερο αναπτυγμένη παραγωγική δομή, γεγονός που σημαίνει ότι υψηλή έκθεση δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη ότι μια χώρα είναι και ευάλωτη (vulnerable). Οι Mealy & Teytelboym (2022) ανέπτυξαν έναν δείκτη εκτίμησης των ικανοτήτων μιας χώρας να παράγει πράσινα προϊόντα, το Δυναμικό Πράσινης Πολυπλοκότητας (Green Complexity Potential – GCP). Χώρες με υψηλό GCP χαρακτηρίζονται από την παραγωγή τεχνολογικά πολύπλοκων εμπορευμάτων υψηλής ανταγωνιστικότητας. Επομένως, ακόμα και αν η συμμετοχή των δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στο εξωτερικό ισοζύγιο ή στη δημιουργία φορολογικών εσόδων είναι μεγάλη, δεν πρέπει να θεωρούνται ευάλωτες, καθώς έχουν τη δυνατότητα να αυξήσουν την παραγωγή πράσινων προϊόντων. Αντίθετα, χώρες με χαμηλό GCP παρουσιάζουν μικρότερες δυνατότητες πράσινης μετάβασης με βάση την υπάρχουσα παραγωγική και τεχνολογική τους δομή και η εξάρτησή τους από τις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση (υψηλής έντασης εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα) συνεπάγεται και υψηλή ευαλωτότητα.

Ομοίως, χώρες με υψηλά επίπεδα οικονομικής ανισότητας εισοδήματος και πλούτου, μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού κάτω από το όριο της φτώχειας και χαμηλά επίπεδα κοινωνικής προστασίας είναι πιο ευάλωτες στην

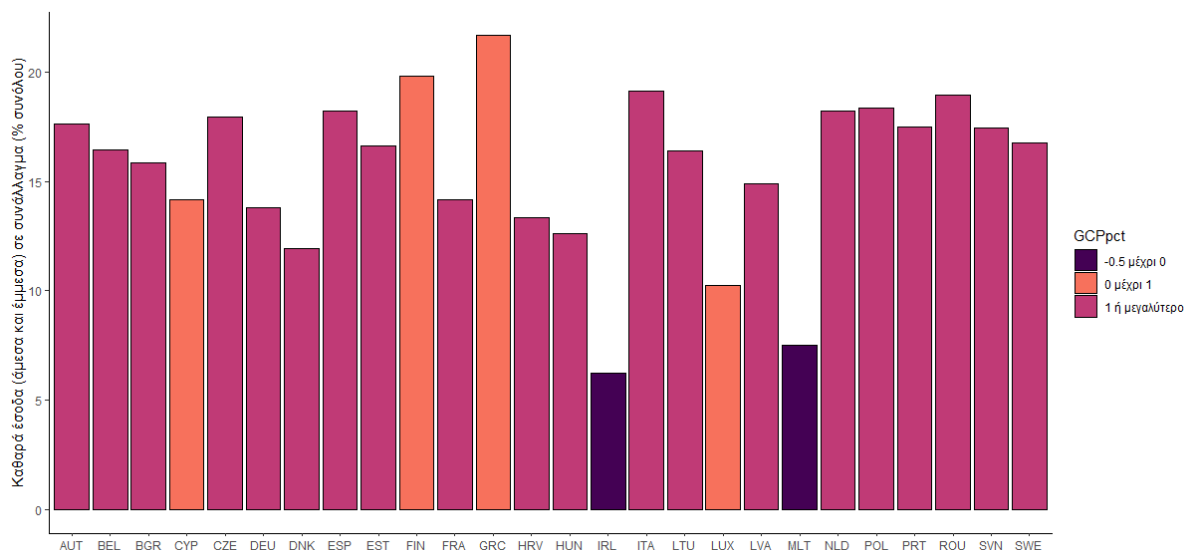
κοινωνικοοικονομική έκθεση στην πράσινη μετάβαση, καθώς έχουν μικρότερες δυνατότητες να απορροφήσουν τις ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις από τον περιορισμό της οικονομικής δραστηριότητας ρυπογόνων βιομηχανιών. Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO) συγκεντρώνει στοιχεία σχετικά με την κάλυψη κοινωνικής προστασίας (Social Protection Coverage – SPC), τα οποία αφορούν το ποσοστό του πληθυσμού το οποίο καλύπτεται από τουλάχιστον ένα πρόγραμμα κοινωνικής προστασίας. Αξιοποιώντας αυτά τα δεδομένα, μπορούμε να αξιολογήσουμε πόσο ευάλωτος είναι ο κόσμος της εργασίας στις μεταβολές που θα προκαλέσει η πράσινη μετάβαση. Χώρες με υψηλό δείκτη κοινωνικής προστασίας, χαμηλά επίπεδα ανισότητας και υψηλά επίπεδα απασχόλησης είναι λιγότερο ευάλωτες στην πράσινη μετάβαση, ακόμα και αν η εξάρτηση από τις ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση για τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και εισοδήματος για τους εργαζομένους είναι αυτή τη στιγμή υψηλή. Αντίθετα, χώρες χωρίς επαρκή κοινωνική προστασία και με μεγάλες οικονομικές ανισότητες δεν έχουν την ίδια δυνατότητα να απορροφήσουν τις όποιες επιπτώσεις από μια ταχεία διαρθρωτική αλλαγή που στοχεύει στον περιορισμό των ρυπογόνων βιομηχανιών.

4.2 Εκτίμηση των επιπτώσεων της πράσινης μετάβασης

Το Διάγραμμα 4.1 παρουσιάζει την εξωτερική έκθεση στην πράσινη μετάβαση για την Ελλάδα και τα κράτη-μέλη της ΕΕ-27. Ο κατακόρυφος άξονας καταγράφει το ποσοστό των καθαρών εξαγωγών (έσοδα από συνάλλαγμα) στο σύνολο της οικονομίας από τις ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την άμεση όσο και την έμμεση συμμετοχή τους στο εμπορικό ισοζύγιο. Ο οριζόντιος άξονας καταγράφει τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Η Ελλάδα βρίσκεται στην κορυφή της λίστας όσον αφορά τη συμμετοχή των ρυπογόνων παραγωγικών δραστηριοτήτων στο εξωτερικό ισοζύγιο, καταγράφοντας την υψηλότερη εξωτερική έκθεση στην πράσινη μετάβαση. Η συμμετοχή στις καθарές εξαγωγές αντιστοιχεί στο 21,6% του συνόλου, ενώ ακολουθούν η Φινλανδία με 19,8%, η Ιταλία με 19,2% η Ρουμανία με 19% και η Πολωνία με 18,4%. Στις χαμηλότερες θέσεις βρίσκονται η Δανία με 11,9%, το Λουξεμβούργο με 10,3%, η Μάλτα με 7,% και η Ιρλανδία με 6,2%.

Το χρώμα κάθε ράβδου στο ραβδόγραμμα αντικατοπτρίζει την επίδοση της κάθε χώρας στον δείκτη GCP. Το μοβ αντιστοιχεί σε τιμές -0,5 μέχρι 0, αντικατοπτρίζοντας χαμηλό GCP και άρα υψηλή εν δυνάμει ευαλωτότητα, το πορτοκαλί αντιστοιχεί σε τιμές από 0 μέχρι 1, αντικατοπτρίζοντας μέτριο GCP και άρα μέση ευαλωτότητα, και το ροζ αντιστοιχεί σε τιμές από 1 και πάνω, αντικατοπτρίζοντας υψηλό GCP και άρα χαμηλή εν δυνάμει ευαλωτότητα. Η Ελλάδα βρίσκεται στην ομάδα των χωρών με μέτριο GCP και επομένως μέση ευαλωτότητα, όπως και η Φινλανδία. Η πλειονότητα των χωρών της ΕΕ-27 έχει χαμηλή ευαλωτότητα, ενώ οι χώρες με την υψηλότερη εν δυνάμει ευαλωτότητα είναι η Μάλτα και η Ιρλανδία. Ο συνδυασμός υψηλής εξωτερικής έκθεσης και μέτριας επίδοσης στον δείκτη GCP καθιστά την Ελλάδα την πιο ευάλωτη χώρα ανάμεσα στις χώρες μέλη της ΕΕ-27, με τη Φινλανδία να ακολουθεί. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τη χαμηλή επίδοση της Μάλτας και της Ιρλανδίας στον δείκτη GCP, οι χώρες αυτές έχουν τη χαμηλότερη εξωτερική έκθεση, άρα πρακτικά και πολύ χαμηλή ευαλωτότητα.

Διάγραμμα 4.1: Εξωτερική έκθεση στην πράσινη μετάβαση και ευαλωτότητα

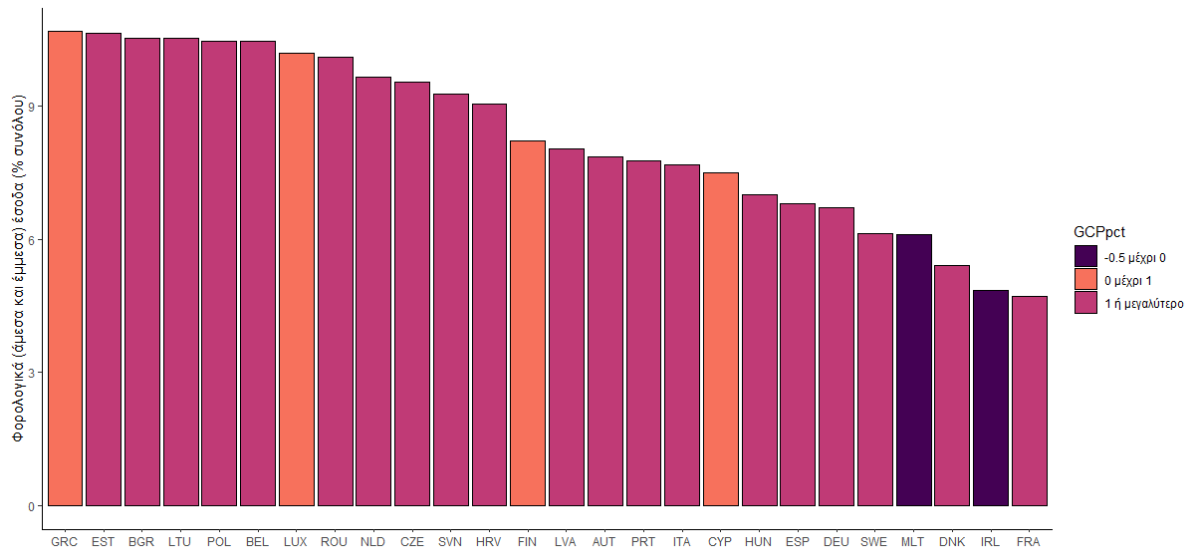

Πηγή: Eora 26, Exiobase, Green Transition Navigator (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Το χρώμα κάθε ράβδου υποδηλώνει το Πράσινο Δυναμικό Πολυπλοκότητας (GCP). Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε στα τριτημόρια -0,5 έως 0, 0 έως 1, πάνω από 1.

Το Διάγραμμα 4.2 παρουσιάζει τη δημοσιονομική έκθεση στην πράσινη μετάβαση για την Ελλάδα και τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Ο κατακόρυφος άξονας καταγράφει το ποσοστό των καθαρών φορολογικών εσόδων στο σύνολο της οικονομίας από τις ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την άμεση συμμετοχή όσο και την έμμεση συμμετοχή τους. Ο οριζόντιος άξονας καταγράφει τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Η Ελλάδα βρίσκεται στην κορυφή της λίστας στη συμμετοχή των ρυπογόνων δραστηριοτήτων παραγωγής στα φορολογικά έσοδα. Η συμμετοχή των ρυπογόνων δραστηριοτήτων σε δύση στα φορολογικά έσοδα στην Ελλάδα είναι 10,7%. Ακολουθεί η Εσθονία με 10,6%, η Βουλγαρία με 10,5% και η Λιθουανία με 10,5%. Τη χαμηλότερη συμμετοχή ρυπογόνων δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στα φορολογικά έσοδα καταγράφουν η Μάλτα με 6,1%, η Δανία με 5,4%, η Ιρλανδία με 4,8% και η Γαλλία με 4,7%. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάμεσα στις χώρες με συνολική έκθεση πάνω από 10%, μόνο η Ελλάδα και το Λουξεμβούργο καταγράφουν μέτρια επίδοση στον δείκτη GCP. Η Ελλάδα επομένως συνδυάζει την υψηλή έκθεση σε φορολογικά έσοδα με μέτρια εν δυνάμει ευαλωτότητα, γεγονός που την καθιστά τη συνολικά την πιο ευάλωτη χώρα ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ΕΕ στην πράσινη μετάβαση σε ό,τι αφορά και τη δημοσιονομική της έκθεση.

Διάγραμμα 4.2: Δημοσιονομική έκθεση και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση

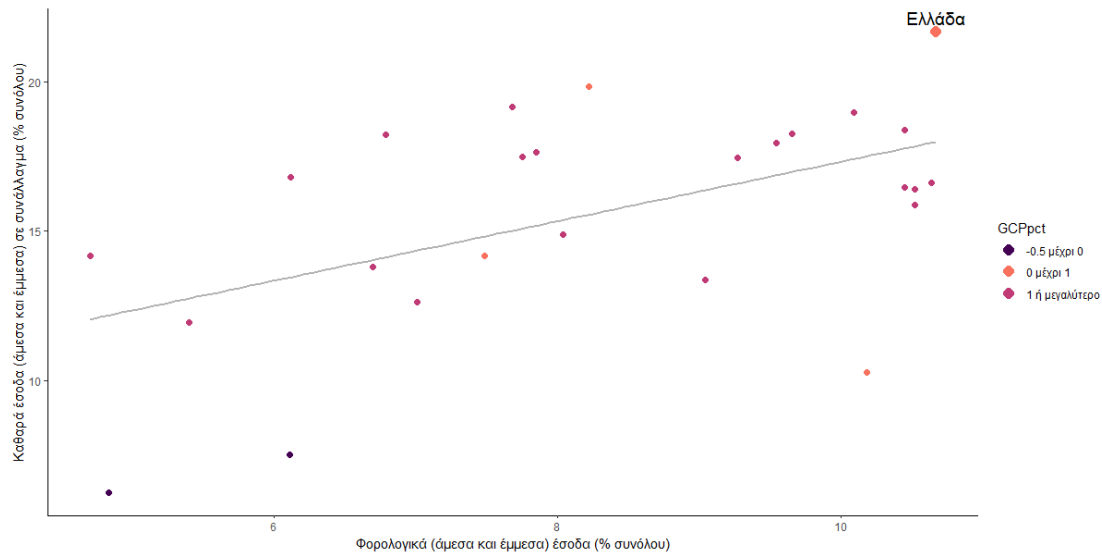

Πηγή: Eora 26, Exiobase, Green Transition Navigator (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Το χρώμα κάθε ράβδου υποδηλώνει το Πράσινο Δυναμικό Πολυπλοκότητας (GCP). Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε στα τριτημόρια -0,5 έως 0, 0 έως 1, πάνω από 1.

Το Διάγραμμα διασποράς 4.3 παρουσιάζει τη γραμμική συσχέτιση, με τον κάθετο άξονα να καταγράφει την εξωτερική έκθεση, τον οριζόντιο άξονα τη δημοσιονομική έκθεση, το χρώμα κάθε σημείου την επίδοση στον δείκτη GCP και τη γκρι γραμμή τη γραμμική τάση. Από το διάγραμμα είναι εμφανές ότι η Ελλάδα βρίσκεται στην κορυφή της ΕΕ σε ό,τι αφορά την ευαλωτότητα και τη δημοσιονομική και εξωτερική έκθεση στην πράσινη μετάβαση. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο μεταβλητές σχετίζονται θετικά, καθώς όσο μεγαλύτερη είναι συμμετοχή μιας δραστηριότητας παραγωγής σε δύση στο εξωτερικό ισοζύγιο τόσο μεγαλύτερη τείνει να είναι και η συμμετοχή της στο σύνολο της οικονομίας, και άρα, κατά κανόνα, στα φορολογικά έσοδα.

Διάγραμμα 4.3: Εξωτερική και δημοσιονομική έκθεση και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ

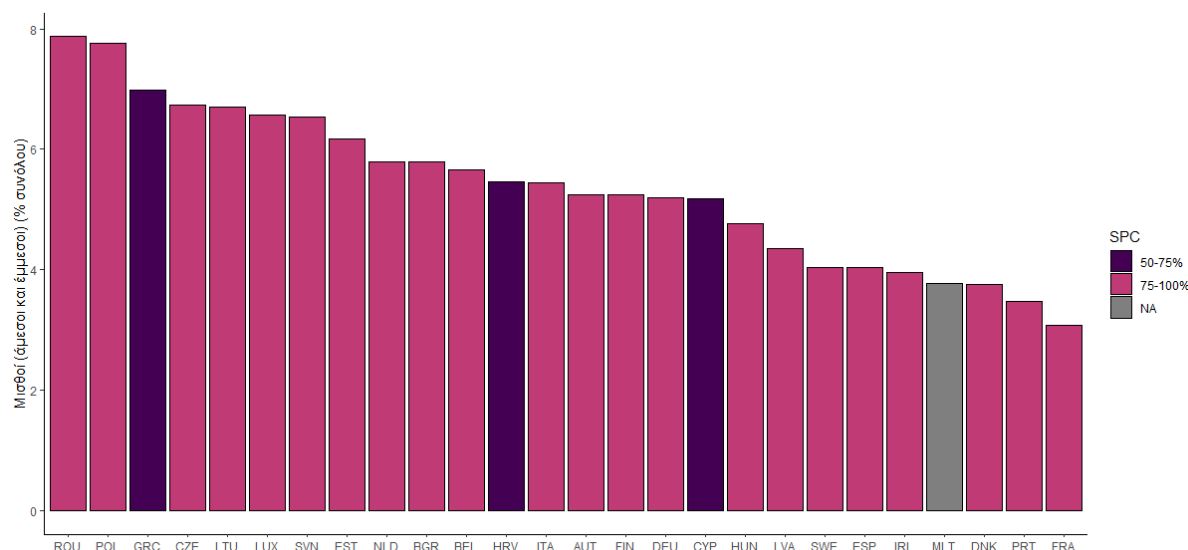
Πηγή: Eora 26, Exiobase, Green Transition Navigator (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Η Κροατία εξαιρέθηκε από την ανάλυση λόγω έλλειψης στοιχείων. Το χρώμα κάθε σημείου υποδηλώνει το Πράσινο Δυναμικό Πολυπλοκότητας (GCP). Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε στα τριτημόρια -0,5 έως 0, 0 έως 1, πάνω από 1.

Το Διάγραμμα 4.4 παρουσιάζει τη συμμετοχή των ρυπογόνων δραστηριοτήτων σε δύση στη δημιουργία εισοδήματος από εργασία στο σύνολο των μισθών για την Ελλάδα και την ΕΕ. Ο κατακόρυφος άξονας καταγράφει το ποσοστό των μισθών στο σύνολο των αμοιβών από εργασία, που προέρχεται από τις ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την άμεση όσο και την έμμεση συμμετοχή τους στην πληρωμή μισθών. Ο οριζόντιος άξονας καταγράφει τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Η Ελλάδα καταλαμβάνει την τρίτη υψηλότερη θέση στη συμμετοχή των ρυπογόνων δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στην πληρωμή μισθών με ποσοστό 7%. Την υψηλότερη έκθεση στην πληρωμή μισθών έχει η Ρουμανία με 7,9% και ακολουθεί η Πολωνία με 7,6%. Τη χαμηλότερη έκθεση παρουσιάζουν η Μάλτα με 3,8%, η Δανία με 3,8%, η Πορτογαλία με 3,5% και η Γαλλία με 3%. Το χρώμα του κάθε ραβδογράμματος αντιστοιχεί στο ποσοστό (κάλυψη) κοινωνικής προστασίας (SPC). Το μοβ αντιπροσωπεύει κάλυψη 50%-75% του πληθυσμού, το ροζ 75%-100% του πληθυσμού, ενώ το γκρι (Μάλτα) υποδηλώνει ανεπαρκή στοιχεία. Αξίζει να

σημειωθεί ότι η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα ανάμεσα στις 11 πρώτες σε μισθολογική έκθεση με ποσοστό κοινωνικής προστασίας χαμηλότερο του 75%. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά την υψηλότερη έκθεση της Ρουμανίας και της Πολωνίας, και οι δύο χώρες παρουσιάζουν κάλυψη 75%-100%, που τις καθιστά λιγότερο ευάλωτες από την Ελλάδα στη μισθολογική έκθεση στην πράσινη μετάβαση. Επομένως, ο συνδυασμός υψηλής μισθολογικής έκθεσης και χαμηλής κάλυψης κοινωνικής προστασίας καθιστά την Ελλάδα από τις πιο ευάλωτες, αν όχι την πιο ευάλωτη, χώρα στη μισθολογική έκθεση.

Διάγραμμα 4.4: Κοινωνικοοικονομική έκθεση (μισθοί) και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ

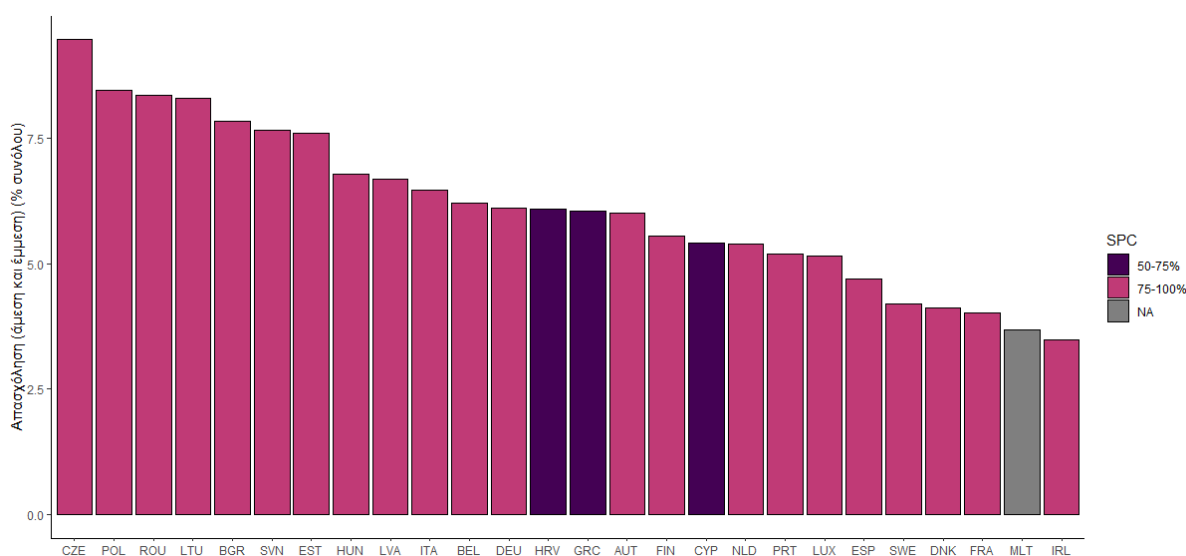
Πηγή: Eora 26, Exiobase, ILO (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Η Κροατία εξαιρέθηκε από την ανάλυση λόγω έλλειψης στοιχείων. Το χρώμα κάθε ράβδου υποδηλώνει την κάλυψη κοινωνικής προστασίας (SPC). Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε στην κάλυψη 50%-75% του συνολικού πληθυσμού και 75%-100% του συνολικού πληθυσμού. Λόγω ελλিপών στοιχείων η Μάλτα παρουσιάζεται με γκρι.

Το Διάγραμμα 4.5 παρουσιάζει τη συμμετοχή των ρυπογόνων δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στη δημιουργία απασχόλησης στο σύνολο της οικονομίας για την Ελλάδα και την ΕΕ. Ο κατακόρυφος άξονας καταγράφει το ποσοστό της απασχόλησης που προέρχεται από τις ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση, λαμβάνοντας υπόψη τόσο την άμεση όσο και την έμμεση συμμετοχή

τους στην πληρωμή μισθών. Ο οριζόντιος άξονας καταγράφει τα κράτη-μέλη της ΕΕ. Η Ελλάδα βρίσκεται στη 14η θέση ανάμεσα στις κράτη-μέλη της ΕΕ-27 με 6%. Στην κορυφή της λίστας βρίσκεται η Τσεχία με 9,5%, η Πολωνία με 8,5% και η Ρουμανία με 8,4%. Οι χώρες με τη μικρότερη κοινωνικοοικονομική έκθεση σε όρους απασχόλησης είναι η Δανία με 4,1%, η Γαλλία με 4%, η Μάλτα με 3,7% και η Ιρλανδία με 3,5%. Παρατηρούμε ότι οι ρυπογόνες δραστηριότητες παραγωγής σε δύση στην Ελλάδα βρίσκονται πολύ κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο (6%). Επομένως, σε όρους απασχόλησης η Ελλάδα δεν είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένη, αν και, όπως τονίσαμε, είναι από τις λίγες χώρες –μαζί με την Κροατία και την Κύπρο– με κάλυψη κοινωνικής προστασίας χαμηλότερη του 75%.

Διάγραμμα 4.5: Κοινωνικοοικονομική έκθεση (απασχόληση) και ευαλωτότητα στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ

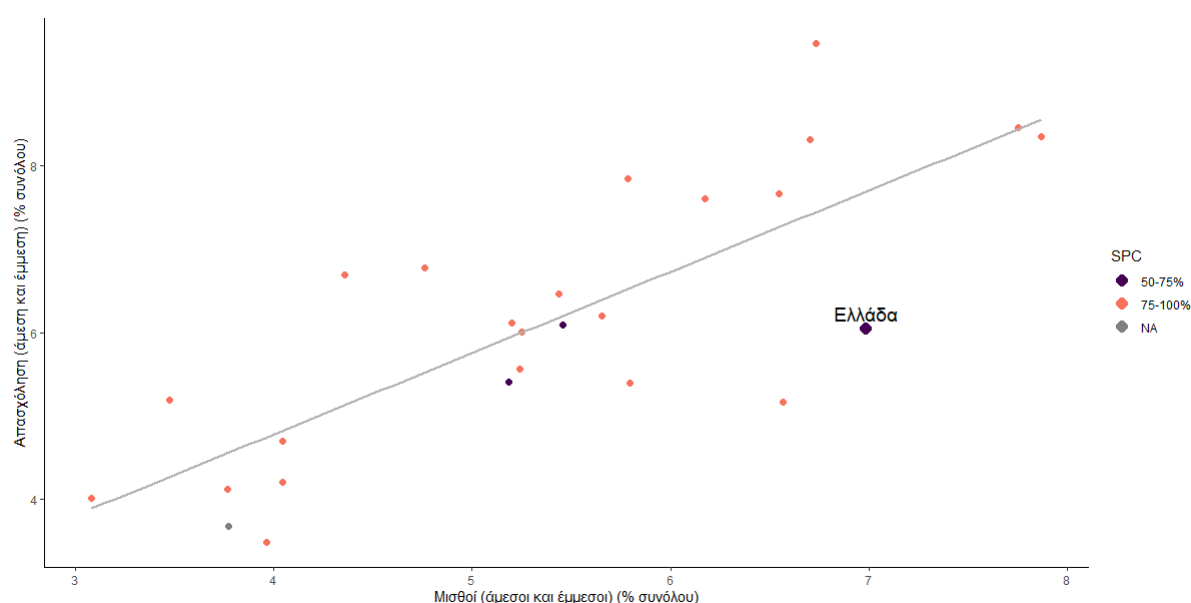
Πηγή: Eora 26, Exiobase, ILO (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Η Κροατία εξαιρέθηκε από την ανάλυση λόγω έλλειψης στοιχείων. Το χρώμα κάθε ράβδου υποδηλώνει την κάλυψη κοινωνικής προστασίας (SPC). Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε στην κάλυψη 50%-75% του συνολικού πληθυσμού και 75%-100% του συνολικού πληθυσμού. Λόγω ελλειπών στοιχείων η Μάλτα παρουσιάζεται με γκρι.

Το Διάγραμμα διασποράς 4.6 παρουσιάζει τη γραμμική συσχέτιση, με τον κάθετο άξονα να καταγράφει την κοινωνικοοικονομική έκθεση σε όρους

απασχόλησης, τον οριζόντιο άξονα να καταγράφει την κοινωνικοοικονομική έκθεση σε όρους εισοδήματος από εργασία (μισθοί), το χρώμα κάθε σημείου την επίδοση στον δείκτη SPC και τη γκρι γραμμή τη γραμμική τάση. Από το διάγραμμα είναι εμφανές ότι σε όρους απασχόλησης η Ελλάδα βρίσκεται πολύ κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ, αλλά σε όρους μισθών είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένη και ευάλωτη. Αξίζει να σημειωθεί ότι η απασχόληση και οι μισθοί από ρυπογόνες δραστηριότητες σε δύση σχετίζονται θετικά.

Διάγραμμα 4.6: Κοινωνικοοικονομική έκθεση στην πράσινη μετάβαση στην Ελλάδα και στην ΕΕ

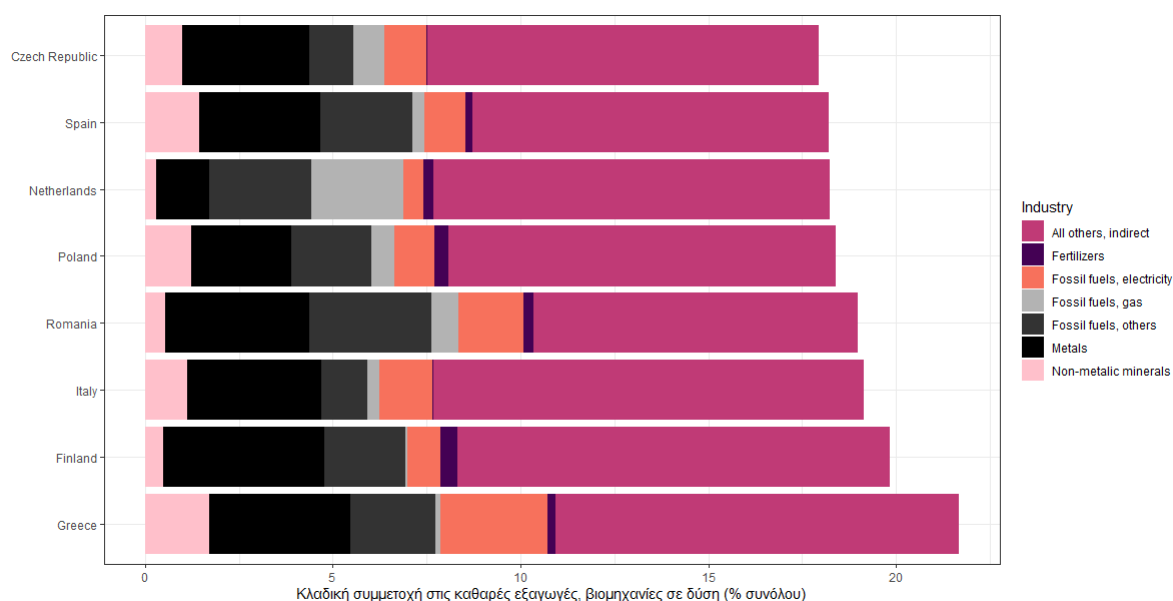
Πηγή: Eora 26, Exiobase, ILO (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Σημείωση: Η Κροατία εξαιρέθηκε από την ανάλυση λόγω έλλειψης στοιχείων. Το χρώμα κάθε σημείου υποδηλώνει την κάλυψη κοινωνικής προστασίας (SPC). Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε στις κατηγορίες 50%-75% και πάνω από 75%.

Το Διάγραμμα 4.7 παρουσιάζει την κλαδική άμεση συμμετοχή κάθε δραστηριότητας σε δύση καθώς και τη συνολική έμμεση συμμετοχή τους στη δημιουργία καθαρών εξαγωγών για επιλεγμένες χώρες. Στην Ελλάδα τη μεγαλύτερη συμμετοχή έχει ο κλάδος παραγωγής μεταλλευμάτων αλουμινίου και χάλυβα (3,8%), ενώ ακολουθεί η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα (2,8%) και η εξόρυξη ορυκτών καυσίμων (2,3%). Η έμμεση

συμβολή όλων των δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στις καθαρές εξαγωγές ανέρχεται στο 10,7% του συνόλου των καθαρών εξαγωγών.

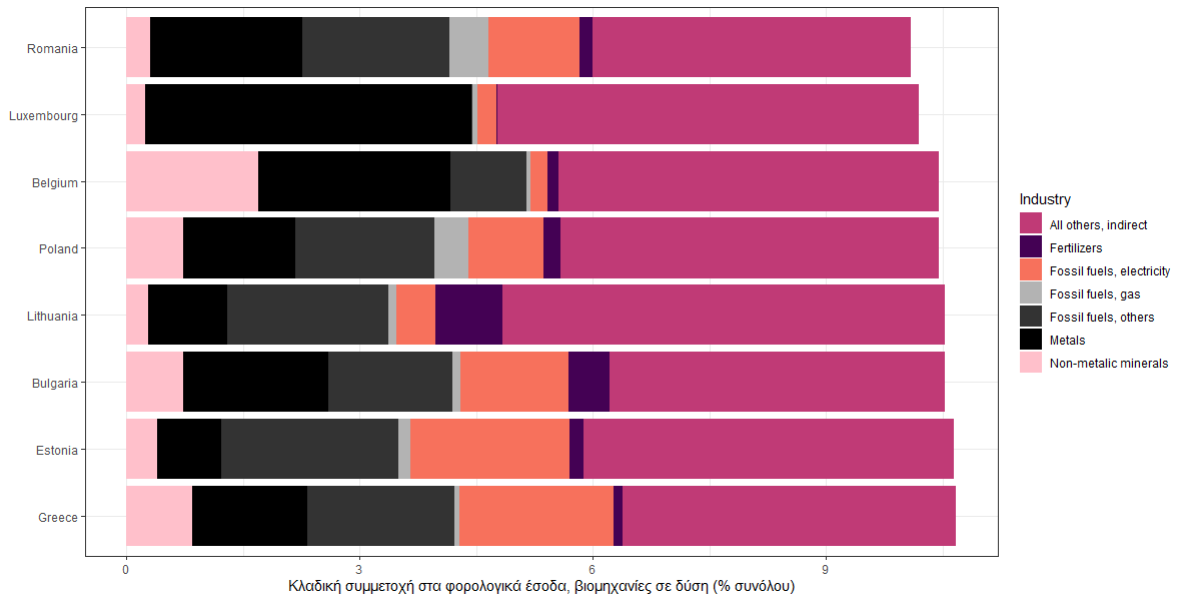
Διάγραμμα 4.7: Κλαδική συμμετοχή δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στις καθαρές εισαγωγές (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)

Πηγή: Eora 26, Exiobase (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 4.8 παρουσιάζει την κλαδική άμεση συμμετοχή κάθε δραστηριότητας παραγωγής σε δύση καθώς και τη συνολική έμμεση συμμετοχή της στη δημιουργία φορολογικών εσόδων για επιλεγμένες χώρες. Στην Ελλάδα τη μεγαλύτερη συμμετοχή έχει ο κλάδος παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα (2%), ενώ ακολουθεί η εξόρυξη ορυκτών καυσίμων (1,9%) και η παραγωγή μεταλλευμάτων χάλυβα και αλουμινίου (1,5%). Η συνολική έμμεση συμβολή των δραστηριοτήτων σε δύση στη δημιουργία φορολογικών εσόδων ανέρχεται σε 4,3% του συνόλου των φορολογικών εσόδων.

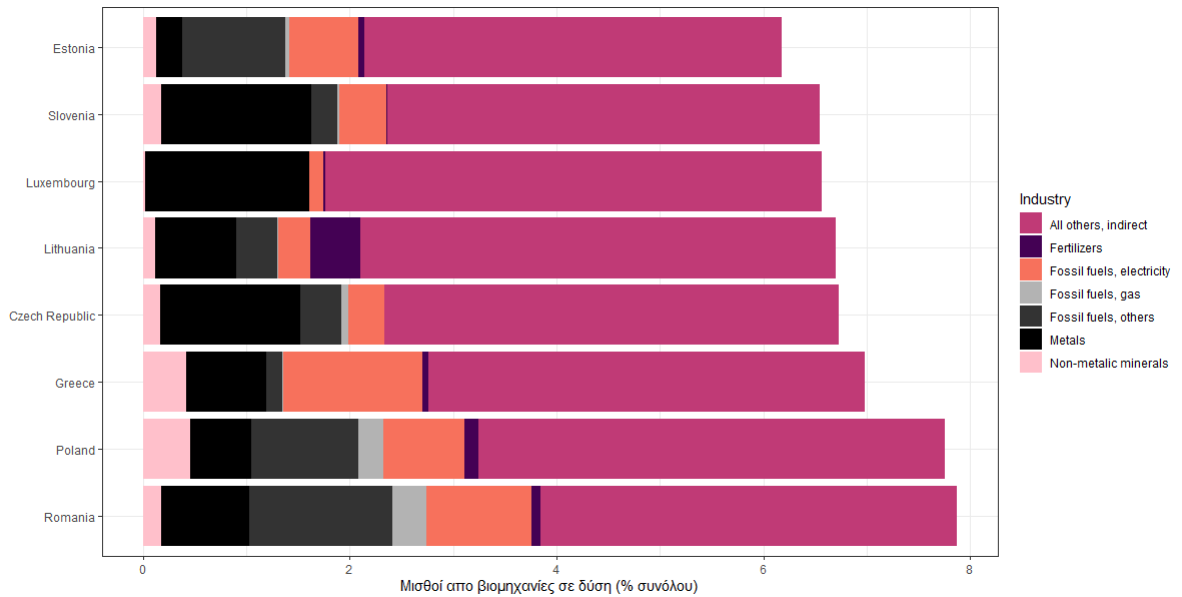
Διάγραμμα 4.8: Κλαδική συμμετοχή δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στα φορολογικά έσοδα (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)

Πηγή: Eora 26, Exiobase (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 4.9 παρουσιάζει την κλαδική άμεση συμμετοχή κάθε δραστηριότητας παραγωγής σε δύση καθώς και τη συνολική έμμεση συμμετοχή της στην πληρωμή μισθών στους εργαζόμενους για επιλεγμένες χώρες. Στην Ελλάδα τη μεγαλύτερη συμμετοχή έχει ο κλάδος εξόρυξης ορυκτών καυσίμων (1,3%), ενώ ακολουθεί η παραγωγή μεταλλευμάτων χάλυβα και αλουμινίου (0,8%) και η εξόρυξη άλλων μη-μεταλλικών ορυκτών (0,4%). Η έμμεση συμμετοχή των ρυπογόνων δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στην πληρωμή μισθών στους εργαζομένους στο σύνολο των μισθών της ελληνικής οικονομίας ανέρχεται σε 4,2%.

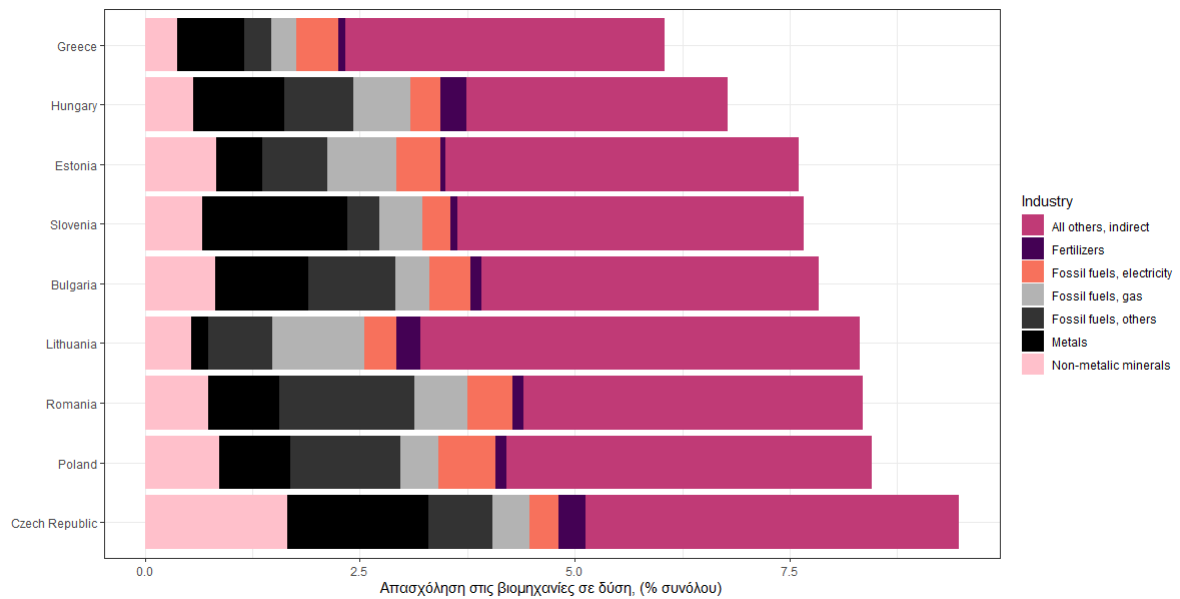
Διάγραμμα 4.9: Κλαδική συμμετοχή δραστηριοτήτων παραγωγής σε δύση στην πληρωμή μισθών (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)

Πηγή: Eora 26, Exiobase (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 4.10 παρουσιάζει την κλαδική άμεση απασχόληση σε δραστηριότητες παραγωγής σε δύση καθώς και τη συνολική έμμεση συμμετοχή τους στη δημιουργία θέσεων εργασίας για επιλεγμένες χώρες. Στην Ελλάδα η μεγαλύτερη άμεση απασχόληση καταγράφεται στην παραγωγή μεταλλευμάτων χάλυβα και αλουμινίου (0,8%), ενώ ακολουθούν η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ορυκτά καύσιμα (0,5%) και η εξόρυξη άλλων μη-μεταλλικών ορυκτών (0,4%). Η συνολική έμμεση απασχόληση που δημιουργείται από τις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση ανέρχεται σε 3,7% της συνολικής απασχόλησης.

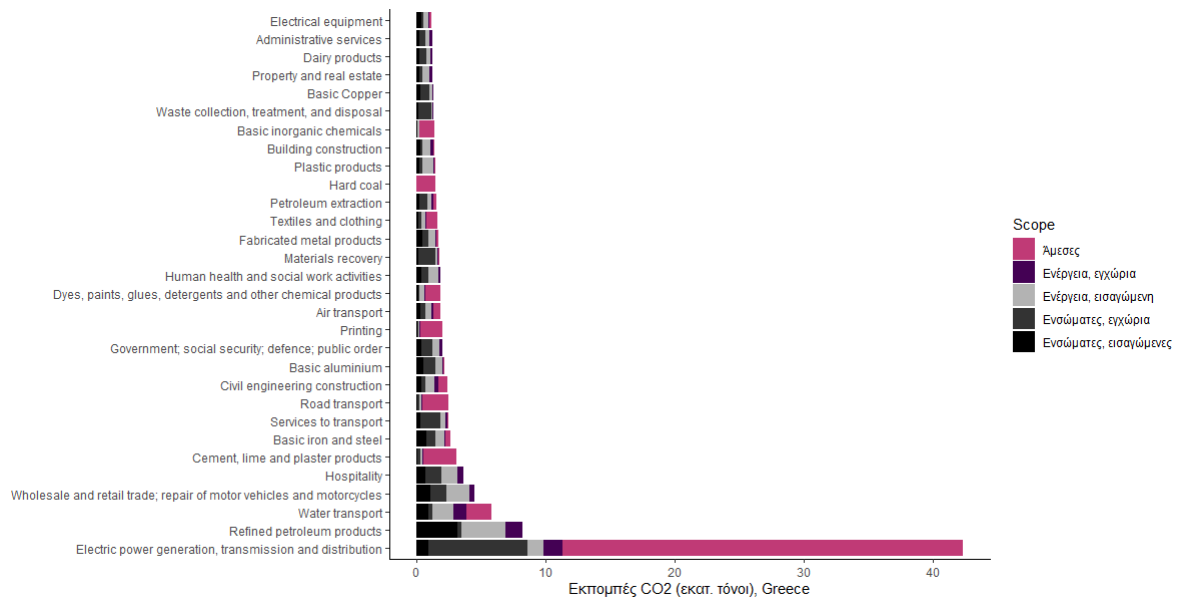
Διάγραμμα 4.10: Κλαδική απασχόληση στις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση (% συνόλου) (Ελλάδα και επιλεγμένα κράτη-μέλη της ΕΕ)

Πηγή: Eora 26, Exiobase (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 4.11 παρουσιάζει τις συνολικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (εκατ. τόνοι) ανά οικονομική δραστηριότητα παραγωγής σε δύση στην Ελλάδα για το έτος 2019. Είναι προφανές ότι στο σύνολο των άμεσων και των έμμεσων εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα η δραστηριότητα παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας παράγει τη μεγαλύτερη ποσότητα διοξειδίου του άνθρακα, με ετήσιες εκπομπές άνω των 40 εκατ. τόνων. Η δεύτερη σε εκπομπές δραστηριότητα είναι η παραγωγή διυλισμένων προϊόντων πετρελαίου, με ετήσιες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα 8 εκατ. τόνους, ενώ όλες οι υπόλοιπες δραστηριότητες έχουν ετήσιες εκπομπές περίπου μια τάξη μεγέθους μικρότερες από την παραγωγή και διανομή ηλεκτρικής ενέργειας. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τους 42,34 εκατ. τόνους εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, εξαιτίας της παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας, οι 31 εκατ. τόνοι είναι άμεσες εκπομπές, δηλαδή εκλύονται άμεσα κατά την παραγωγική διαδικασία.

Διάγραμμα 4.11: Συνολικές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (εκατ. τόνοι) ανά οικονομική δραστηριότητα παραγωγής σε δύση στην Ελλάδα (2019)

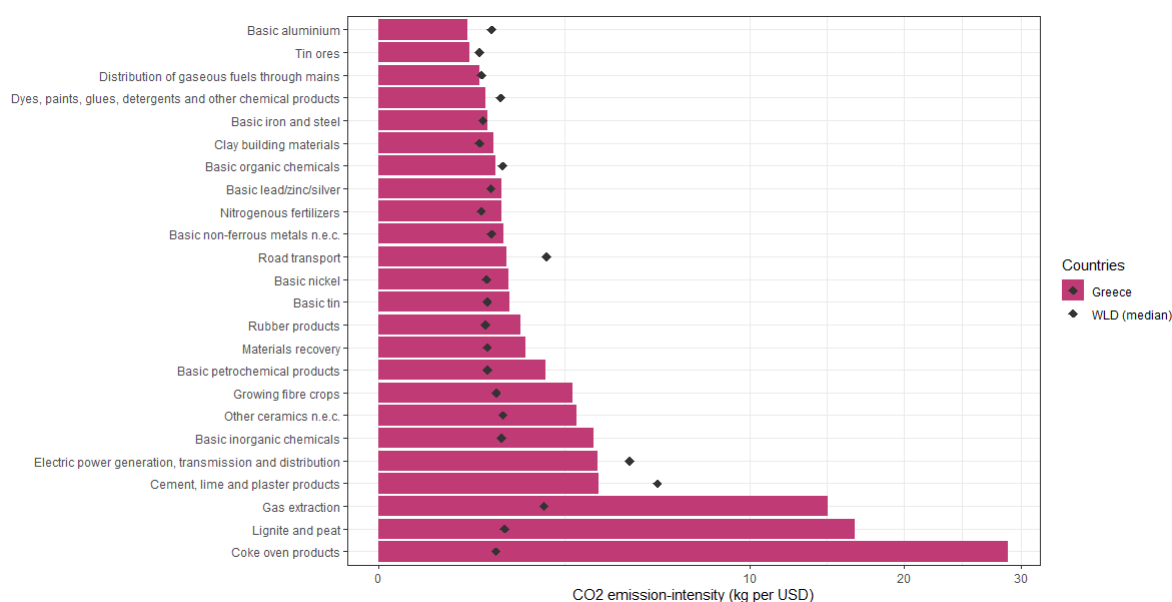
Πηγή: Eora 26, Exiobase (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Το Διάγραμμα 4.12 παρουσιάζει την ένταση εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα στην Ελλάδα και τη συγκρίνει με τον παγκόσμιο διάμεσο.³¹ Η ένταση εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα υπολογίζεται ως ο λόγος εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (κιλά) προς παραχθείσα οικονομική μονάδα (δολάρια, USD). Η συγκεκριμένη σύγκριση δίνει μια συνοπτική εικόνα της περιβαλλοντικής αποτελεσματικότητας της παραγωγής συγκεκριμένων προϊόντων, καθώς παρουσιάζει τη θετική ή αρνητική απόκλιση από τον παγκόσμιο διάμεσο στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα. Τα τρία βασικά προϊόντα των οποίων η παραγωγή παρουσιάζει δυσανάλογα μεγάλη ένταση εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα είναι τα προϊόντα φούρνου οπτάνθρακα, ο λιγνίτης και η τύρφη, και η εξόρυξη φυσικού αερίου, ενώ είναι εμφανές ότι υπάρχουν περιθώρια σημαντικής μείωσης της έντασης εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και στην παραγωγή άλλων προϊόντων. Ένα σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει από το Διάγραμμα 4.12 είναι ότι συγκεκριμένες δραστηριότητες χαρακτηρίζονται

³¹ Χρησιμοποιείται ο διάμεσος αντί του μέσου όρου, επειδή η κατανομή των δεδομένων δεν είναι κανονική.

ταυτόχρονα από χαμηλή προστιθέμενη αξία και υψηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα. Αυτό το γεγονός αποτυπώνεται στους πολύ υψηλούς λόγους εκπομπών ανά οικονομική μονάδα –υψηλότερους του παγκόσμιου διάμεσου– και αντικατοπτρίζει το μη βιώσιμο παραγωγικό μοντέλο της Ελλάδας.

Διάγραμμα 4.12: Ένταση εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (κιλά διοξειδίου του άνθρακα ανά δολάριο παραγωγής) στην Ελλάδα και στον παγκόσμιο διάμεσο (2019)

Πηγή: Eora 26, Exiobase (εκτιμήσεις INE ΓΣΕΕ)

Ολοκληρώνοντας, η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από πολύ υψηλή έκθεση στην πράσινη μετάβαση και ταυτόχρονα πολύ υψηλή ευαλωτότητα, καταγράφοντας συνολικά τη χειρότερη επίδοση μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ. Εάν οι εκπομπές από τις δραστηριότητες παραγωγής σε δύση έπρεπε να μηδενιστούν άμεσα, αυτό θα είχε σημαντικές επιπτώσεις στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα θα έχανε το 21,6% των καθαρών εξαγωγών της, το 10,7% των φορολογικών της εσόδων, το 7% των μισθών και το 6% της συνολικής απασχόλησης. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα έχει από τους χαμηλότερους δείκτες Δυναμικού Πράσινης Πολυπλοκότητας (GCP) καθώς και κάλυψης κοινωνικής προστασίας (SPC).

Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι αφενός οι τεχνολογικές δυνατότητες της υπάρχουσας παραγωγικής της δομής είναι περιορισμένες, και άρα αδυνατεί να υποκαταστήσει άμεσα το παραγωγικό κενό που θα προέκυπτε από μια άμεση παύση της παραγωγής των ρυπογόνων δραστηριοτήτων σε δύση, και αφετέρου ο κόσμος της εργασίας θα ήταν επίσης ιδιαίτερα ευάλωτος, καθώς η κοινωνική προστασία απέναντι σε μια ενδεχόμενη μείωση της απασχόλησης και των μισθών είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει τον μη βιώσιμο χαρακτήρα του ελληνικού παραγωγικού μοντέλου και την άμεση ανάγκη σχεδιασμού του μετασχηματισμού του με πολιτικές που θα ευνοούν την πράσινη μετάβαση, και ειδικότερα θα ενδυναμώνουν την ικανότητα της χώρας να παράγει πράσινα, τεχνολογικά προηγμένα, προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας και ταυτόχρονα θα ενισχύουν το σύστημα κοινωνικής προστασίας, προκειμένου να προστατευτεί η εργασία και τα εισοδήματα των εργαζομένων κατά τη διάρκεια αυτής της μετάβασης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αργεΐτης, Γ. (2023). «Η οικονομία στο μέλλον και η πολιτική στο παρελθόν», 3 Ιουνίου, KReport, <https://www.kreport.gr/2023/06/03/i-oikonomia-sto-mellon-kai-i-politiki-sto-parelthon/>.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2023). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση. Ετήσια Έκθεση*, Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2023). *Έκθεση Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας*, Νοέμβριος, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Downie, J. & Stubbs, W. (2013). "Evaluation of Australian companies' scope 3 greenhouse gas emissions assessments", *Journal of Cleaner Production*, 56.
- EC (2023a). "Alert mechanism report 2024", Institutional Paper 261, Brussels.
- EC (2023b). "*Post-programme surveillance report: Greece Autumn 2023*", Institutional Paper 263, Brussels.
- ECB (2023a). "Eurosysteem staff macroeconomic projections for the euro area", December, Frankfurt.
- ECB (2023b). "Financial stability review", November, Frankfurt.
- Magacho, G., Espagne, E., Godin, A., Mantes, A. & Yilmaz, D. (2023). "Macroeconomic exposure of developing economies to low-carbon transition", *World Development*, 167, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106231>.
- Mealy, P. & Teytelboym, A. (2022). "Economic Complexity and the green economy", *Research Policy*, 51(8), <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.103948>.
- Sgaravatti, G., Tagliapietra, S. and Zachmann, G. (2023). "Adjusting to the energy shock: The right policies for European industry", Policy brief, No. 11/23, Bruegel.

- Theodoropoulou, S. (2023). “The European Commission’s legislative proposals on the reforming the EU economic governance framework: A first assessment”, ETUI Policy Brief 2023.4, Brussels.
- UNCTAD (2021). *Climate Change, Green Recovery and Trade*, United Nations, Geneva.
- UNCTAD (2024). *Trade and Development Report 2023: Growth, Debt and Climate: Realigning the Global Financial Architecture*, United Nations, Geneva.
- UNFCCC (2015). “Paris Agreement”, United Nations Framework Convention on Climate Change, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>.
- Semieniuk, G., Campiglio, E., Mercure, J.-F., Volz, U. and Edwards, N.R. (2021). “Low-carbon transition risks for finance”, *WIREs Climate Change*, 12 (1).
- Zettelmeyer, J. (2023). “Assessing the Ecofin compromise on fiscal reforms rules”, Bruegel, <https://www.bruegel.org/first-glance/assessing-ecofin-compromise-fiscal-rules-reform>.

Παράρτημα

Πίνακας Π-1: Δραστηριότητες που αναφέρονται στους Πίνακες 4.7, 4.8, 4.9 και 4.10

All others, indirect	Όλα τα άλλα, έμμεσα
Fertilizers	Λιπάσματα
Fossil fuels, electricity	Ορυκτά καύσιμα, ηλεκτρική ενέργεια
Fossil fuels, gas	Ορυκτά καύσιμα, αέριο
Fossil fuels, others	Ορυκτά καύσιμα, άλλα
Metals	Μέταλλα
Non-metallic minerals	Μη μεταλλικά ορυκτά

Πίνακας Π-2: Δραστηριότητες που αναφέρονται στον Πίνακα 4.11

Electrical equipment	Ηλεκτρολογικός εξοπλισμός
Administrative services	Διοικητικές υπηρεσίες
Dairy products	Γαλακτοκομικά προϊόντα
Property and real estate	Ακίνητα
Basic Copper	Βασικός χαλκός
Waste collection, treatment and disposal	Συλλογή, επεξεργασία και διάθεση αποβλήτων
Basic inorganic chemicals	Βασικές ανόργανες χημικές ουσίες
Building construction	Κατασκευή κτιρίων
Plastic products	Πλαστικά προϊόντα
Hard coal	Λιθάνθρακας
Petroleum extraction	Εξόρυξη πετρελαίου
Textiles and clothing	Κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα και ενδύματα
Fabricated metal products	Μεταποιημένα μεταλλικά προϊόντα
Materials recovery	Ανάκτηση υλικών

Human health and social work activities	Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής εργασίας
Dyes, paints, glues, detergents and other chemical products	Βαφές, χρώματα, κόλλες, απορρυπαντικά και άλλα χημικά προϊόντα
Air transport	Αεροπορικές μεταφορές
Printing	Εκτυπώσεις
Government, social security, defence: public order	Κυβέρνηση, κοινωνική ασφάλεια, άμυνα: δημόσια τάξη
Basic aluminium	Βασικό αλουμίνιο
Civil engineering construction	Κατασκευή τεχνικών έργων
Road transport	Οδικές μεταφορές
Services to transport	Υπηρεσίες μεταφορών
Basic iron and steel	Βασικά προϊόντα σιδήρου και χάλυβα
Cement, lime, and plaster products	Προϊόντα τσιμέντου, ασβέστη και γύψου
Hospitality	Φιλοξενία
Wholesale and retail trade· repair of motor vehicles and motorcycles	Χονδρικό και λιανικό εμπόριο – επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών
Water transport	Θαλάσσιες μεταφορές
Refined petroleum products	Προϊόντα διύλισης πετρελαίου
Electric power generation, transport, and distribution	Παραγωγή, μεταφορά και διανομή ηλεκτρικής ενέργειας

Πίνακας Π-3: Δραστηριότητες που αναφέρονται στον Πίνακα 4.12

Basic aluminium	Βασικό αλουμίνιο
Tin ores	Μεταλλεύματα κασσίτερου
Distribution of gaseous fuels through mains	Διανομή αερίων καυσίμων μέσω του δικτύου
Dyes, paints, glues, detergents and other chemical products	Βαφές, χρώματα, κόλλες, απορρυπαντικά και άλλα χημικά προϊόντα
Basic iron and steel	Βασικά προϊόντα σιδήρου και χάλυβα

Clay building materials	Οικοδομικά υλικά από πηλό
Basic organic chemicals	Βασικά οργανικά χημικά προϊόντα
Basic lead / zinc / silver	Βασικός μόλυβδος/ψευδάργυρος/άργυρος
Nitrogenous fertilizers	Αζωτούχα λιπάσματα
Basic non-ferrous metals	Βασικά μη σιδηρούχα μέταλλα
Road transport	Οδικές μεταφορές
Basic nickel	Βασικό νικέλιο
Basic tin	Βασικός κασσίτερος
Rubber products	Προϊόντα από καουτσούκ
Materials recovery	Ανάκτηση υλικών
Basic petrochemical products	Βασικά πετροχημικά προϊόντα
Growing fibre crops	Καλλιέργεια ινωδών φυτών
Other ceramics	Λοιπά κεραμικά
Basic inorganic chemicals	Βασικές ανόργανες χημικές ουσίες
Electric power generation, transport, and distribution	Παραγωγή, μεταφορά και διανομή ηλεκτρικής ενέργειας
Cement, lime and plaster products	Τσιμέντο, ασβέστης και προϊόντα γύψου
Gas extraction	Εξόρυξη φυσικού αερίου
Lignite and peat	Λιγνίτης και τύρφη
Coke oven products	Προϊόντα οπτάνθρακα

